

साधना.. अस्तित्व भणीनी यात्रा

आचार्य यशोविजयसूरी

સાધના

... અસ્તિત્વ ભણીની યાત્રા

(આબુતીર્થમાં થયેલ વાચના તથા સંવેદના)

: તારક છાયા :

પરમકૃપાળુ, પરમતારક, દેવાધિદેવ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન
મહામહિમ, દેવાધિદેવ શ્રી નેમિનાથ ભગવાન

: પાવન નિશ્રા :

પૂજ્યપાદ પ્રશાન્તમૂર્તિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય
અરવિન્દ સૂરીશ્વરજી મહારાજા

: વાચના દાતા :

પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ વિજય યશોવિજય સૂરીશ્વરજી મહારાજા

આવતરણ :-

પુ. મુનિરાજ શ્રી ભાગ્યેશવિજયજી મહારાજ

સંપાદક :-

દીપકકુમાર દિનેશચંદ્ર શાહ (બારડોલી)

પ્રકાશક :-

શ્રી પ્રાણલાલભાઈ કે. દોશી
૫૦૩, માર્શલ એપાર્ટમેન્ટ
ખંભાલા હીલ રોડ, મુંબઈ - ૪૦૦૦૩૬
ફોન : ૩૬૭૩૩૧૧ - ૩૬૩૦૨૬૨.

મુદ્રક :-

બાબુભાઈ એન. મહેતા
મહાલક્ષ્મી ઓફસેટ પ્રિન્ટર્સ
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.
ફોન : ૨૫૬૩૮-૪૧૪૩૮૨

પ્રકાશન : સંવત ૨૦૫૧ પોષગાસ

મૂલ્ય : આત્મજાગૃતિ

નકલ : ૩૦૦૦

પ્રાસંગિક

આબુના નેસર્જિક વાતાવરણમાં
 યુગાધિદેવશ્રીની નિશ્ચામાં
 કેટલાક સાધકો વચ્ચે
 એક સંવાદ સર્જિયો.....

વધુ ને વધુ નિર્ભળ
 બનવા દ્વારા પરમતત્વની
 સાચી ઉપાસનાની દિશામાં
 આગળ વધવાના માર્ગની ખોજ ચાલી.....

પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવશ્રીએ
 સ્વઅધ્યયન અને
 સ્વાનુભવના સહારે
 સાધના જીવનના કેટલાક રહસ્યો સહજતાથી ખોલ્યાં..

હાજર રહેલાં સાધકોએ એને જીલ્યાં.
 એની કેટલીક નોંધો વાંચવામાં આવી.
 ચિત્ત જુમી ઉઠ્યું.

શ્રી ગ્રાણલાલભાઈ દોશીએ
 આ યાત્રા અનેક પ્રકારે પથિકોને ભાથારૂપ બને
 એ આશયથી આ પુસ્તિકાના
 પ્રકાશનનો નિષ્ણય કર્યો.

પૂજ્યશ્રીએ સંમતિ આપી.
 મહાલક્ષ્મીપ્રેસના બાબુભાઈ - રશ્મીકાન્તે સહકાર આપ્યો.
 અને આ ભાયું તૈયાર થયું.
 અસ્તિત્વની યાત્રામાં આગળ વધતાં સાધકો માટે.

[1] માર્ગ : ભક્તિનો ને સાધનાનો

અત્યારે મહાવિદેહમાં કેવળી અવસ્થામાં વિચરી રહેલાં અનુપમા દેવીએ જ્યાં બેસી સાધનાનાં ને ભક્તિનાં મધુરતમ આન્દોલનો છેઠેલા એ આબૂ તીર્થની પૂજ્યપાવન ધરતી પર બેસી આપણી સાધના-પદ્ધતિ પર કંઈક વિચારવું છે. કહો કે પેલાં આન્દોલનોને આત્મસાંત્કરવા, પકડવા આયાસ કરવો છે.

અલખત, આ આયાસ અનાયાસના સ્તર પરનો હશે. બોજવિહીન આયાસ.

આખરે, doing જ્યાં ટોટલી ખરી પણ અને being જ માત્ર જ્યાં હોય તે જ તો સાધનાનું ગ્રારંભ બિન્દુ છે.

આને જ હું ભીગી સાધના કહું છું. ભક્તિધારામાં પનપી રહેલી સાધના. અનાયાસમાં તરતો આયાસ.

ભક્તિધારા

ભક્તને ભગ્ના જ ભગ્ના છે. એની પાસે એકદમ ટૂંકો માર્ગ છે સિદ્ધિનો. પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રાં મહારાજે આ માર્ગનું રસ્ઝરતું બ્યાન આપ્યું છે :

‘જ્ઞાનાદિક ગુણ સંપદા રે, તુજ અનન્ત અપારઃ

તે સાંભળતાં ઉપની રે, રૂચિ તેણે પાર ઉતાર...’

બીજી કોઈ મૂરી નથી : સાધનાની કોઈ મસભોટી પૃષ્ઠભૂ નથી. પ્રભુ! તારા ગુણો સાંભળતાં ખૂબ આનન્દ થાય છે. આ રૂચિ એ જ મારું ઘન છે. એના પર મને પેલે પાર ઉતારી દે. ‘રૂચિ તેણે પાર ઉતાર...’

હકીકતમાં, આ રૂચિનાં મૂળિયાં સંપૂર્ણ શરણાગતિમાં છે. મીરાં કહે છે : જો પહિરાવે સો હિ પહેરું, જો દે સો હિ ખાઉં,

જિહાં બૈઠાવે તિહાં બૈહું, બેચે તો બિક જાઉં !

સાધુની પણ આ જ વાત છે : એ પરમપ્રિય કહે તેવાં જ વસ્તો પહેરવાના. પ્રભુની આજા પ્રમાણે જ ગોચરી લાવવાની. આજાપાલન એ જ જીવન. આજાભંગ એ જ મૃત્યુ.

સાધુતાની સપાટીથી નીચે ઉત્તરવા ઈચ્છતા રથનેમિને પરમ પાવની રાજ્યમતી સાધીએ કહેલી શીખ અમારા સહૃદાના હૈયાને વાંધી નાખે તેવી છે: ‘સેયં તે મરણં ભવે.’ પ્રતબંગ કરતાં જીવનઘાત શ્રેયસ્કર છે.

આજાપાલન પરની તીવ્ર રૂચિ... આપણે કહી શકીએ પ્રભુને : રૂચિ તેણે પાર ઉતાર.

સાધના ધારા

સાધકનો માર્ગ થોડો લાંબો છે : શાસ્ત્ર + સદ્ગુરુ + સાધના = સિદ્ધિ.

સદ્ગુરુ મધ્યમાં છે. તેઓ શાસ્ત્રને અને સાધના પથને આલોકિત કરશે.

શાસ્ત્રના શબ્દોનું અર્થધટન સદ્ગુરુ વિના કોણ કરશે ? શાસ્ત્રોમાં જિનાજ્ઞા છે. સદ્ગુરુની આંખોમાં નીહાળો. ત્યાં તમને દેખાશે જિનાજ્ઞાભાવિતતા. જિનાજ્ઞા પ્રત્યેનો પૂર્ણ સમાદર.

સાધનાપથને પણ સદ્ગુરુ જ બતાવશે. સાધનાની પેટન્સ અગણિત છે. કારણ કે સાધકોની કક્ષા અગણિત છે. કુચા સાધકને કયો સાધનામાર્ગ અનુકૂળ છે એ ગુરુ જ નક્કી કરશે.

કોઈને બાધ્યતપ દ્વારા અભ્યન્તર તપ સુધી ગુરુ પહોંચાડશે. કોઈને સીધા જ અન્તર્લીનતામાં મૂકી દેશે.

સાધનાચાર્યોના શાઢો

ભીગા ભીગા સાધના માર્ગને સમજવા માટે મહાન સાધનાચાર્યોના સશક્ત શબ્દોમાંથી પસાર થવું છે.

ગ્રન્થોમાં ઉત્તરતી આચાર્યોની શક્તિ માટે સંત દરિયાએ મજાનું રૂપક આય્યું છે : ગ્રાચીન કાળમાં નગરના દરવાજા તોડવા માટે હાથીનો ઉપયોગ થતો. હાથી દંતૂશ ભરાવતો. પોતાની સમગ્ર શક્તિને એ નીચોવતો. અને કડાકું કરતાં કને દરવાજા તૂટી જતા. દાંતથી દરવાજા તૂટે, પણ હાથીદાંતની પાછળ હાથી હોવો જોઈએ. ‘દાંત રહે હસ્તી બિના, પોલ ન તૂટે કોય...’

તેમ ગ્રન્થોની પાછળ મહાન આચાર્યોની શક્તિ છતી થતી અનુભવાય છે. ‘પ્રશભરતિ’, ‘લલિતવિસ્તરા’ કે ‘પંચસૂત્ર’ માં જે બળ છે તે તેના અનુવાદમાં નહિ આવે. કારણ કે ભૂળ શબ્દોની પાછળ મહાન આચાર્યોની શક્તિ પડેલી છે. ભૂળનો ચાર્ખ કોઈ શરૂઆતનો હોય છે.

મહાન સાધનાચાર્યોના શબ્દોને ભૂળમાં અવગાહવા માટે તમારે સંસ્કૃત ને પ્રાકૃત ભાષાઓનું અધ્યયન કરવું જ જોઈએ.

પવિત્ર આચારાંગ સૂત્રના ત્રણ પદો

સાધનાની વાતોના બંગળાચરણ રૂપે પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રમાં આપેલ સાધનાના ત્રણ તબક્કા જોઈએ.

સૂત્ર છે : ‘આવીલાએ, પવીલાએ, નિખીલાએ.’ સૂત્રમાંથી ફલિત થતાં સાધનાના ત્રણ સ્તર છે : આપીડન, ગ્રપીડન, નિખીડન.

(૧) આપીડન : મુનિના સાધનાળવનનો પહેલો તબક્કો છે અધ્યયનનો.

પંદર-વીસ વર્ષ સુધી તો મુનિ ભીતની સામે મોહું રાખી અધ્યયન કર્યા કરે. બહારની દુનિયાને અલવિદા. ‘નો એટેચેમેન્ટ’ એ જ એમનું સૂત્ર.

અધ્યયન-કાળમાં આપીડન હોવું જોઈએ. આયંગિલાદિ તપશ્ચર્યાની સાથે અધ્યયન થવાથી બાહ્યતપ અને અત્યન્તર તપ વચ્ચે મજાનો પૂલ થઈ જાય છે. શાનસાર કહે છે તેમ બાહ્યતપ આન્તરિક સાધનાને ઊંડો આયામ આપશે. (બાહ્ય તદ્દુપબૃષ્ણહકમ્)

એટલે, આપીડનનો અર્થ દેહનું પીડન/દમન નાહિ, પણ કમોનું અલ્યીકરણ છે.

(૨) પ્રપીડન : સાધના જીવનનો બીજો તબક્કો છે અધ્યાપનનો. જે જ્ઞાન ગ્રહણ કર્યું છે, તે બીજાને આપવું જોઈશે. ગુરુએ માત્ર શબ્દો નથી આપવાના. અનુભવને આપવાનો છે. આ વખતે રાખવી જોઈતી સાવધાની, કહો કે અનુભવના પ્રગટીકરણની ગરિમા એ પ્રપીડન છે.

ગુરુ સાધનાની જે ઉંચાઈ પર જઈ પોતાના અનુભવોને પ્રગટ કરે છે તે ઉંચાઈ તે પ્રપીડન. તપ, જપ આદિની ઉંચાઈ, અન્તલીનતાની ભૂમિકા તે પ્રપીડન.

એક યોગ-પ્રશિક્ષકે આ સંદર્ભમાં કહેલી વાત યાદ આવે છે. એમણે કહેલું કે સાધકોને જ્યારે સાધનામાં આગળ ધકેલવાના હોય ત્યારે એ પોતે સાધના-સમયના અર્ધો કલાક અગાઉથી સૂક્ષ્મની દુનિયામાં પહોંચી જતા.

તો, એક તો વાત આ છે : આપવા માટેની ભૂમિકા. બીજી વાત છે આપવાનું તત્ત્વ. આગળ કહું તેમ માત્ર કોરા શબ્દો ગુરુ આપતા નથી. ગુરુએ અનુભૂતિમાં ભીગા-ભીગા બનેલા શબ્દો પીરસવાના છે.

પેલી વાત અનાયાસ સ્મૃતિપથમાં ચઢી આવી : વક્તાએ ગ્રવચન પૂરું કર્યું. શ્રોતાવૃન્દમાંથી એક પહોંચેલ શ્રોતા વક્તા પાસે પહોંચ્યો. એણે કહું : આપે આપેલ ગ્રવચનનો એક એક શબ્દ - અક્ષરશઃ પૂરું ગ્રવચ્યન - મારી પાસેની એક ચોપડીમાં છે. વક્તા આશ્વર્યચક્રિત બન્યા. આમ કેમ બને ? આજે જ નવી રીતે કંપોઝ કરીને આ ભાષણ આપ્યું છે. તેમણે કહું : એ પુસ્તક કાલે લેતાં આવજો.

શ્રોતા બીજા દિવસે ઓક્સફર્ડની ડિક્સનેરી લઈને ગયો !

કોરા વક્તાના શબ્દોને શબ્દકોષમાં રહેલા શબ્દો ... શો ફર્ક પડે ?

સદ્ગુરુ અનુભવને હસ્તાન્તરિત કરે છે. અનુભવ શી રીતે હેન્ડઓવર કરી શકાય?

(ઉપાધ્યાયજી મહારાજ (મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ) ના અનુભવને હસ્તાન્તરણ કરવા સંબંધના બે વિધાનો જોઈએ.

(૧) જિનહિ પાયા તિનહિ છિપાયા,
ન કહે કોઉ કે કાન મેં;
તારી લાગી જબ અનુભવ કી,
તબ સમજે સહુ સાન મેં...

(૨) જિન હિ પાયા તિનહિ છિપાયા,
એહી એક જ ચિંકો;
અનુભવ મેરુ છીપે કિમ મોટો... ?
તે તો સધળે દીકો.

બેઉ વિધાનોનો ભેગો સાર એ છે કે અનુભૂતિને શબ્દોમાંથી હસ્તાન્તરિત ન જ કરી શકાય. શબ્દોમાં એ બળ નથી કે એ અનુભૂતિના તેજને જીલી શકે. પણ સામી બાજુ એવી કોઈ વિધિ જરૂર છે જેના દ્વારા ગુરુ અનુભવ શિષ્યને આપ્યા જ કરતા હોય છે. એ વિધિ છે ઈંગિતોની-ઈશારાની.

એટલે જ તો પવિત્ર ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર શિષ્યને ગુરુની નજીક રહેવાનું સૂચન કરે છે (ગુરુણભંતિએ સિયા). કેટલા નજીક રહેવાનું? ગુરુનો નાનકડો ઈશારો પણ નજર બહાર ન રહી જાય તેટલા.

અખાએ આ વાતને સરસ ઉઠાવ.આપ્યો છે : 'તરણાં ઓથે કુંગર રે, કુંગર કોઈ દેખે નહિ.' શબ્દોનાં તરણાંની પાછળ અનુભવનો પર્વત છૂપાઈ ગયો છે.

(૩) નિષ્પીડન : સાધનાનો ગીજો તબક્કો. જ્યારે એમ લાગે કે દેહ જર્જરિત બની ગયો છે. હવે સાધના માટે તે કામનો નથી. ત્યારે સંલેખના દ્વારા દેહનું વિસર્જન કરવાનું.

દેહનો પૂર્ણ કસ કાઢી લેવાનો. લોકો શું કરે છે? કેરીમાંથી રસ કાઢી લે. પછી છોતરાં વધે તેનું શાક કરીને ખાઈ જાય.

કેવો ભજાનો સાધુજીવનનો આ કમ !

[2] વાચના ત્રિપદી

હવે એક ભજાની ત્રિપદી લઈએ. તમે વાચનાર્થી તરીકે અહીં બેઠા છો ને! તમારી જ આ ત્રિપદી છે. વાચનાશ્રવણની આગળનું એક Step અને તેની પાછળનું એક Step અને વચ્ચે વાચનાશ્રવણ. આ છે વાચના ત્રિપદી.

‘યોગશતક’ ગ્રન્થ (ગાથા: ૫૨) માં પૂજ્યપાદ મહાન યોગાચાર્ય હરિભદ્ર સૂર્ય મહારાજાએ આ ત્રિપદી આપી છે :

- (૧) ભાવના શુતપાઠ
- (૨) વાચના શ્રવણ (તીર્થશ્રવણ)
- (૩) આત્મપ્રેક્ષણ

ભાવના શુતપાઠ કરવો. ભાવનાની રસઝરતં. વાતો જે સૂત્રો/શ્લોકોમાં છે તે કંઠસ્થ કરવા. એ પછી આચાર્ય ભગવંત પાસે જઈ વાચનાશ્રવણ કરવું. એના પ્રતિફલન રૂપે આવશે આત્મપ્રેક્ષણ.

ભાવના શુતપાઠ

માહિતીપક્ષ શુતને દૂર ફંગોળી દીઘું છે. એવું જ શુત જોઈએ જે ભાવનાઓને - અનિત્યત્વ અને અશરણત્વ આદિને - પરિપુષ્ટ કરે.

માહિતીજ્ઞાનને માટે એક સરસ શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે. પૂજ્યપાદ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે : શુતાન્ધકાર. અજ્ઞાનાન્ધકાર તો હોય જ છે. પરિજ્ઞતિ જ્ઞાન સિવાયનું જ્ઞાન જ્ઞાનાન્ધકાર છે.

માહિતીજ્ઞાનનો મતલબ છે : રંધનારીને ધૂમાડો. ને ભક્ત ક્યારેય ધૂમાડાથી પેટ ભરી શકે તેમ નથી. (ધૂવાડે ધીજું નહિ સાહિબ...)

સેંકડો ગ્રન્થો વાંચનાર અભ્યાસી વક્તા ધારદાર પ્રવચન આપી શકે. પોતાના મન્ત્રવ્યના ટેકામાં એ સેંકડો ઉદ્ઘરણો આપી શકે. પણ એથી શું ?

મહાન હંરિભદ્રાચાર્ય ‘યોગબિન્દુ’ના છેડે એક સરસ વાત કરી છે : ‘વિદુષાં ગ્રન્થસંસારઃ સધોગરહિતાત્મનામુ..’ (શલોક૫૦૮) સામાન્ય માણસોને પદાર્થોનો સંસાર હોય છે. અયોગી વિદ્વાનોને ગ્રન્થોનો સંસાર હોય છે.

મને આ શબ્દ બહુ ગમ્યો. પહેલી વાર એ શ્લોક વાંચ્યો ત્યારે મને થયું કે આચાર્યશ્રી ‘ગ્રન્થસંસાર’ શબ્દ દ્વારા મને મન્ત્રદીક્ષા આપી રહ્યા છે. હું એ વખતે પુસ્તકિયો કીડો હતો . ખૂબ વાંચતો. ને દેખીતી રીતે જ અહ્મુ પુષ્ટ થયા કરતું. આ શબ્દે એવી તો લપડાક મારી કે મને થયું કે હવે મારે ગ્રન્થ સંન્યાસની ભૂમિકા પર જવું પડશે.

પૂ.આ.ભ. લભિસૂરીશ્વરજી મહારાજાને વન્દના કરવા ગયેલો ત્યારે મેં જોયેલું કે પૂજ્યશ્રી એ જૈફ વિદે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના મોટા ટાઈપવાળી પ્રતને સામે રાખી સ્વાધ્યાય કરતા હતા. પાછળથી મને ખ્યાલ આવ્યો કે એ ગ્રન્થસંન્યાસ હતો. બે- ચાર ગ્રન્થોમાં જ ઊંડા ઉત્તર્યા કરવાનું. આમે સાધનાપથમાં લંબાઈ ને પહોળાઈનું કોઈ મહત્વ નથી. મહત્વ ઊંડાઈનું છે.

શબ્દને લંબાઈ તરીકે કલ્યો તો વિચાર પહોળાઈ છે. અને ઊંડાણાં ? અનુભૂતિ જ ઊંડાણ છે.

રાગાદિના પ્રતિપક્ષની ભાવના જેમાં છે તેવું શુત તે ભાવનાશુત. એવા શુતનો વિધિપૂર્વક પાઠ કરવો જોઈએ.

વાચના બીજા નંબરે છે. ગ્રથમ કમાંક પર ભાવનાશુત પાઠ છે.

હવે બીજીવાર વાચના માટે બોલાવું ત્યારે પહેલેથી નક્કી કરીશ કે મારે ક્યા ગ્રન્થ પર બોલવાનું છે. તમે ૨૫-૫૦ વાર એ ગ્રન્થને રટીને આવશો.

શબ્દાનુપ્રેક્ષા ને સામાન્ય અર્થાનુપ્રેક્ષાને કારણે ગ્રન્થ અભ્યસ્ત બનેં છે. ને તે પછી આવી પડેલો આચાર્યનો શબ્દ મહત્વપૂર્ણ બને છે. સ્વાતિનિક્ષત્રમાં ઊતરી આવેલું જલબિન્દુ. જે મોતીમાં જ પલટાવાનું.

શુતપાઈ... અર્થ ન સમજાય તોય મજાના ગ્રન્થોનો ધ્વનિ તમને ભીતરથી બદલવાનું કામ શરૂ કરી દેશે.

એક જ્ઞાનાત્મિકાર છે : ધોખહીનતા. બરોબર અવાજ કર્યા વગર સૂત્ર ગોખીએ તો જ્ઞાનાત્મિકાર લાગે છે. સૂત્રોનો ધ્વનિ તમારા કાન પર (બોલનારના કાન પર) બરોબર અથડાવો જોઈએ. અનુભવ કરશો તો ઘ્યાલ આવશે કે આપણે બોલેલ ધ્વનિને આપણે સભ્યગુરીને સાંભળીએ તો વિચારો ખરી પડતા હોય છે.

તીર્થશ્રાવણ

તીર્થ એટલે અભ્યસ્ત - ભાવનામાર્ગ આચાર્ય. તેમની પાસે જઈ વારંવાર વાચના ગ્રામ કરવી.

વાચનાદાતા માટેનું આ બહુ સરસ વિશેષજ્ઞ છે : અભ્યસ્ત ભાવના માર્ગ... જેમણે ભાવનામાર્ગનો અભ્યાસ કર્યો છે. જેમણે ભાવનાઓને ધૂંઠી છે. આત્મસાત્ત કરી છે.

અભ્યાસ... આચાર્યશ્રીની, વાચનદાતાની વાતમાં એ પદ આવ્યું છે. આપણા સન્દર્ભમાં પણ અભ્યાસની બહુ જરૂર છે. શુતની પરિપકૃતતા/પરિણાતિ અભ્યાસથી જ થશે.

‘પાતંજલ યોગસૂત્ર’ માં અભ્યાસને દૃઢતર કરવા માટે ગ્રણ વિધિ બતાવી છે. અભ્યાસ (૧) દીર્ઘકાળાસેવિત (લાંબા કાળ સુધી સેવન કરાયેલ) જોઈએ. (૨) નિરંતરાસેવિત (વચ્ચે સહેજ પણ અવરોધ ન આવે તે રીતે, સતત નિરંતર સેવાયેલ) જોઈએ અને (૩) સત્કારાસેવિત/સદ્ગ્લભાવનાસેવિત જોઈએ.

વાચનાર્થી કેવો હોય ?

એ જીણવાનું આવશ્યક થઈ પડશે કે વાચનાર્થીના ગુણ કેટલા ?

પવિત્ર આચારાંગ સૂત્રમાં વાચનાર્થીના આઠ લક્ષણો બતાવ્યા છે .

(૧) તહૃષ્ટિ (તદીકુંઘો)... ગુરુની આંખોમાં આંખો પરોવીને સાધનામાર્ગ પર ચાલે તે તહૃષ્ટિ સાધક. સાધનાના માર્ગમાં આપણી આંખો પર, બહારની આંખો પર ભરોસો રાખી શકાય નહિ. યા તો ગુરુની આજ્ઞા રૂપ આંખે ચાલી શકાય. યાતો ગુરુ આપણી આંખોમાં આજ્ઞાનું અંજન આંજી આપણી ચર્મચક્ષુ ને દિવ્યચક્ષુ બનાવી હે...

એટલે જ શાસ્ત્રોએ મુનિને માત્ર બે જ જાતનો વિહાર બતાવ્યો છે. યા તો ગીતાર્થની નિશ્ચામાં રહેવાનું. યા તો તમે ગીતાર્થ હોવ તો એકલાય સંયમયાત્રામાં વિહારો. ગીતાર્થ વિહાર ને ગીતાર્થની નિશ્ચાનો વિહાર. યા તો તમારી આંખો દિવ્ય બની હોય... યા તમે ગુરુની આંખે સંસારને/ પ્રભુના માર્ગને જોતા હો....

(૨) તન્મુક્તિ (અથવા તન્મૂર્તિ) [તમુતીએ] તેમણે - પ્રભુએ, ગુરુએ જેને મુક્તિમાર્ગ કહેલ છે તે જ માર્ગ જેનો છે તે તન્મુક્તિ.

આનંદધનજી જેવા ભક્તિયોગીઓ સીધા પ્રભુને પકડશે. ‘તેનો માર્ગ તે જ મારો માર્ગ...’ પ્રભુએ આચારાંગ સૂત્રમાં કહું છે : ‘આજ્ઞાએ મામગં ધર્મં...’ આજ્ઞામાં જ મારો ધર્મ છે.

એક બહુ સુન્દર સૂત્ર છે આચારાંગમાં. સાંભળતાં લાગે કે આ તો Specially for me છે : ‘કેટલાક આજ્ઞામાં નિરુધમી છે, કેટલાક અનાજ્ઞામાં ઉધમશીલ છે,’ ‘આટલું કહ્યા પછી પ્રભુ કહે છે : એતં તે મા હોતુ’... તને આવું ન હો !

તન્મુક્તિ... આપણો ‘તે’ પદથી ગુરુને લઈશું. સદ્ગુરુએ બતાવેલો માર્ગ તે જ ખરો માર્ગ... .

તન્મૂર્તિ શબ્દનો અર્થ થશે તન્મય બનવું : પ્રભુમય, ગુરુમય.

(૩) તત્પુરસ્કાર (તપ્પુરક્કારે)... ગુરુને જ આગળ કરીને ચાલે સાધક.

નજરે જોયેલું ખોટું હોઈ શકે પણ ગુરુએ કહેલું ખોટું ન જ હોય આવી શક્તા ન હોય ત્યાં સુધી સાધનામાં પ્રવેશ અસંભવિત છે . સ્થૂલભદ્રજળની સાત બહેનોની કેવી ગુરુવચનો પરની શક્તા ! નજરે જોયું છે કે ગુફામાં ભાઈ મહારાજ છે જ નહિ માત્ર સિંહ છે. પણ ગુરુદેવે કહું કે, જીવ ! તમને ત્યાં જ સ્થૂલભદ્ર મળશે: ને સાતે બહેનો સહેજ પણ શંકા વિના નીકળી પડી. મૃગાવતીજળની પણ ગુરુષીજ પ્રત્યેની સમર્પિતતા કેવી અજોડ હતી ! ચંદનાજાઓ મૃગાવતીજને ઠપકો આપ્યો ત્યારે મૃગાવતીજનો દેખીતો અપરાધ ક્યો હતો ? પ્રભુની અભૂતધારા વરસતી વાણીનો પ્રવાહ ચાલતો હોય અને સૂર્ય-ચન્દ્રના મૂળ વિમાનને કારણે જળાંજળાં અજવાણું રેલાયેલું હોય ત્યારે કોઈ પણ ભક્ત એ ધારામાં વહી જાય.

મૃગાવતીજ ઉપાશ્રેય પહોંચ્યાં ને આર્યા ચંદનાએ તેમને ખૂબ ઠપકો આપ્યો. ગુરુષીના મુખમાંથી નીકળતા આ શબ્દોની પાછળ રહેલા ગુરુષીના વાત્સલ્યને અનુભવી રહ્યાં છે મૃગાવતીજ. ‘કેવાં ગુરુષીજ મને મળ્યાં છે! મારા સંયમિજીવનના કણાંધાર કેવા સરસ છે કે નાવના નાનકડા કાણા પર પણ તેમની દૃષ્ટિ છે.

તમને કેવા ગુરુ ગમે ?

ઠપકો આપે તેવા કે પંપાળે તેવા ?

ને ડૉક્ટર કેવા ગમે ? ‘ઓલરાઈટ છો’ એવું કહે તેવા કે ઊંડા ઉત્તરીને રોગ શોધી કાઢે તેવા ?

બાયોલોજિકલ વૉચ

દેખીતી રીતે મૃગાવતીજનો કોઈ અપરાધ ન હતો એમ આગળ કહું. દોષ કહીએ તો એ દોષ કહી શકાય કે તેમને આન્તરસૂઝથી સમયનો ખ્યાલ આવવો જોઈતો હતો તે ન આવ્યો.

આ આન્તરસૂઝને અત્યારનું વિશ્લાન બાયોલોજિકલ વૉચ કહે છે. આપણા પૂર્વપુરુષોને આ જૈવિક ઘડિયાળનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ હતો. આટલો સ્વાધ્યાય થાય એટલે આટલો સમય ગયેલો હોય તેવું તેઓ કહી શકતા. આ હતી કાણ-કાણની જાગરૂકતા. આ હતી તેમની અપ્રમાતતા.

મુગાવતીજીની બાયોલોજિકલ વોચે ટિફ્ફિટિફ્ફ કરીને સમાચાર આપવા જોઈતા હતા કે છથો પ્રહર આગળ વધી રહ્યો છે ને ઉપાશ્રેયે તરત પહોંચી જવું જોઈએ.

(૪) તત્ત્વશાસ્ત્ર (તત્ત્વશ્રિયે)... સદ્ગુરુએ આપેલ જ્ઞાનને જ જ્ઞાન કરી માનનારો સાધક હોય છે.

તેમનું જ્ઞાન તે જ શબ્દપ્રકાશ. બીજો શબ્દાન્ધકાર.

(૫) તત્ત્વિવેશન (તત્ત્વિવેસણો)...

ગુરુકુલવાસમાં રહેનાર સાધક હોય છે. ‘પંચવસ્તુક’-ટીકામાં લખ્યું છે કે, ગુરુકુલવાસમાં સમત્યાદિ ગ્રન્થોની વાચના ચાલતી રહેવાથી સભ્યગ્રુ દર્શનની નિર્ભળતા, અધ્યયન- અધ્યાપનાદિના કારણે સભ્યગ્રુ જ્ઞાનની વિમલતા અને સારણા- વારણાદિ સતત ચાલતા રહેવાથી સભ્યકુ ચારિત્રની નિર્ભળતા થાય છે.

અમારું સમર્પિત મુનિવરો અને સાધીજીઓનું પાંચ હજારનું વૃન્દ સૂક્ષ્મની કેવી તો ગજબની તાકાત રેલાવી શકે ! વિશ્વની કોઈ પણ સંસ્થામાં આવડું મોટું સમર્પિત - વૃન્દ જવલ્લે જ મળે.

બસ, હવે અમારે સૂક્ષ્મ ભણી જવું જોઈશે.

સ્થૂળનું બળ એ બળ જ ક્યાં છે ? હવે શબ્દો દ્વારા નહિ મૌન દ્વારા જ આગળ વધવું છે. કાર્ય કરતાં અકાર્યનું મૂલ્ય બહુ મોટું છે.

કાર્યમાં તમે હો છો અને તમારું હોવું એ જ મોટી અહ્યાણ છે. જે ક્ષણે તમે નથી હોતા ત્યારે પરમની શક્તિ તમણી ભીતરથી પ્રગટ થાય છે.

અદ્ભુત રચના. કઈ ક્ષણોમાં...

મહાન હરિભદ્રાચાર્યો યોગબિન્દુની ટીકા કરતાં લખ્યું : વિધીયતે... કરાય છે... હું ગ્રન્થ રચ્યું છું એમ તો નહિ જ; પણ મારા વડે લખાય છે એમ પણ નહિ. બસ, લખાય છે. રચાય છે...

અને ધર્માવાર, એક અંગ્રેજ લેખકે લખ્યું છે તેમ, આવી અહિં - શૂન્યતાની પળોમાં જે લખાઈ જાય છે એ એવું તો અદ્ભુત હોય છે કે, પાછળથી રચનાકારને પણ સમજાતું નથી કે આવું પોતે શી રીતે લખ્યું. હકીકતમાં, આ કષણોમાં, લેખક માત્ર માધ્યમ બની જતો હોય છે. પરા શક્તિ એનામાં ઊતરી રહે છે. ટાગોરે લખ્યું છે : હું તો માત્ર બાંસુરી છું. હવા થઈને એ વહે છે. ને સંગીત રેલાય છે.

(૬) જયં વિહારી (યતના વડે વિહાર કરનાર) : ગુરુદેવની આજ્ઞા હોય ત્યારે યતના પૂર્વક વિહાર કરનાર... યતના/જ્યષ્ઠા એ તો સાધુજીવનનો પ્રાણ છે.

સાધુ એક માતાને સ્થાને આઠ માતાઓને પ્રાપ્ત કરે છે. એ આઠ પ્રવચન માતાઓના અનુપાલન વિના સાધુનું જીવન અશક્યપ્રાપ્ત બની જાય છે.

(૭) ચિત્તનિપાતી (ચિત્તનિવાઈ)...

ગુરુનું ધ્યાન ચિત્તમાં ચાલુ હોય.

ચિત્ત પર ગુરુ છવાયેલા હોય.

ગુરુના છવાવાનો ભતલબ છે ગુરુએ આપેલ ગુણોથી ઓતપ્રોત બની જવું.

સોકેટિસને એક મર્મા સાધકે પૂદ્ધયું : તમે આવા શિષ્યોનું વૃન્દ શી રીતે ઉભું કરી શક્યા ?

સોકેટિસે પોતાની શિષ્યને શોધવાની તરકીબ બતાવી... એ કહે : મારી પાસે આવી જે કોઈ વ્યક્તિ શિષ્ય બનવાની પ્રાર્થના કરે તેને હું નજીકના જળકુંડ પાસે મોકલું છું. જે પાછો વળ્યા બાદ એમ કહે કે, મેં મારા પડછાયાને જોયેલો, તેને હું દીક્ષિત નથી કરતો. જે એમ કહે કે જળકુંડમાં તરતી માછલીઓ જોઈ કે લીલ-સેવાળ જોઈ; એને હું દીક્ષા આપું છું. માત્ર પોતાની ચિન્તા કરનારો - દેહાદિની - પ્રભુના માર્ગ કેમ ચાલી શકે ?

પવિત્ર ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર સાધકની જીવનચર્ચાને બહુ સરસ રીતે અભિવ્યક્ત કરે છે : ‘ચરે પયાઈ પરિસંકમાણો...’ સાધક એક એક ડગલું ભરતાં પહેલાં સંશોદ હોય છે : અહીંથી તો રાગ- દ્વેષની કોઈ અસર આત્મા પર નહિં લાગી જાય ? સસલું વનમાંથી ગામમાં આવી જાય છે ત્યારે એના અસ્તિત્વ પર ડોકાતો ભય જોયો છે ? રસ્તાની એક કોરથી બીજી બાજુ જવું હોય ત્યારે તે આમ જુએ છે ને તેમ જુએ છે. ‘અહીંથી તો કોઈ નહિં આવે ? ને મારો કોળિયો નહિં કરી નાખે...’

શિષ્યના ચિત્તમાં ભાગ્રત તે છે... પ્રભુ... સદ્ગુરુ...

મહામહિમ શ્રી અરનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં મહોપાધ્યાયજીએ પરમાત્માના સામીયથી ઉપજતા અભયની વાત કરી છે. ‘તપ જપ મોહ મહાતોફાને, નાવ ન ચાલે માને રે...’ સાધના શરૂ કરી અને અહંકાર પ્રબળ થઈને ઊઠી આવ્યો. ‘મેં કેવી સાધના કરી... !’ ઘ્યાલ આવ્યો ને સાધક હેરાન-પરેશાન થઈ ઊદ્ઘ્યો. આ વળી સાધના કેવી ? આ તો અહમુની આરતી જ થઈ !

‘હું’ ફણીધર સાપના કુંફાડાની પેઠે બહાર ઘસી આવે છે. અનુમોદના કે અહોભાવના બેંકિંગ વાળા ‘હું’ નો કશો વાંધો નથી પણ આ તો નર્યા હુંકારનો કુંફાડો...

મારી નિશ્ચામાં આમ થયું... અરે, પણ ‘હું’ને કાઢવાની આ સાધનામાં ‘હું’ ક્યાંથી પેસી ગયું ? ‘તપ જપ મોહ મહાતોફાને, નાવ ન ચાલે માને રે...’ નાવ ડગમગવા લાગી...

સાધકની ભીતરની લાગણીઓને મજાનો ઊઠાવ મહોપાધ્યાયજીએ આપ્યો છે. આ ‘હું’ના ફણીધરથી બચવું કેમ ?

‘પણ નવિ ભય, મુજ, હાથોહાથે તારે તે છે સાથે રે...’ અચાનક નૈયાના ખેવૈયા તરફ નજર જાય છે અને બધો જ ભય છૂથઈ જાય છે. આવો

કર્ષણાર મને મળ્યો છે. મને શી ચિન્તા? હાથ પકડીને જે તારે છે એ તો મારી સાથે છે. હવે કદાચ મારો પગ લડખે તો ય શું?

‘ચિત્તનિવાઈ’ પદનું આ મજાનું ભાષ્ય!

(૮) પથધ્યાતા (પંથનિજ્ઞાઈ)...જે માર્ગ ગુરુ આવવાના છે તે માર્ગને જોયા કરે.

ગુરુનું આગમન જો મધુરતમ છે, તો તેમની ગ્રતીક્ષા પણ કંઈ ઓછી મધુરી નથી.

કબીરે રામાનંદજીને જોયા. એમનું શિષ્યત્વ સ્વીકારવા દિલ તડપી રહ્યું. વિનંતી કરી, રામાનંદજી ગુરુ થવા તૈયાર નથી.

-ખરા ગુરુ પર તો ખૂબ ભાર આવે છે શિષ્યત્વનો. અને એથી તેઓ સીધી રીતે ગુરુ થવા તૈયાર હોતા નથી.

મજા શિષ્યને છે. ‘ગુરુદેવ! આમ કરું?’ ગુરુ હા કહે તો તે કામ કરવાનું. ના કહે તો નહિ કરવાનું.

ગુરુ પર શિષ્યના યોગ-ક્ષેમનો ભાર આવે છે.

કબીરે રસ્તો શોધી કાઢ્યો. વહેલી સવારે રામાનંદજી ગંગા કિનારે જતા. કબીર તેમના માર્ગમાં વચ્ચે સૂઈ ગયા. રામાનંદજીનો પગ તેમની પીઠ પર પડ્યો ને બોલાઈ ગયું : રામ, રામ... કબીર ઉભા થાય છે. ‘ગુરુદેવ! મંત્રદીક્ષા મળી ગઈ. હવે સાધના દીક્ષા આપો. રામાનંદજીએ કબીરને સ્વીકાર્યો.

- આપણે અપાન્ત છતાં સદ્ગુરુએ આપણને સ્વીકાર્ય તેટલું તો વિચારવું જ પડશે. ઓઘો કે ચરવળો હાથમાં લેતાં આંખોમાંથી આંસુ જરવા જોઈએ.

આ થયા વાચનાર્થીનાં લક્ષણો.

વાચનદાતા

વાચનદાતા આચાર્યશ્રીને પૂજ્યપાદ હરિભદ્રસુરિ મહારાજ તીર્થ કહે છે. ને તીર્થની પરિભાષા આપતાં કહે છે કે ‘તીર્થમુખ અભ્યસ્ત-ભાવનામાર્ગઃ આચાર્યઃ...’ ભાવનાઓની શિક્ષા તેમની પાસેથી જ લઈ શકાય કે જે ભાવનામાર્ગ પર સેંકડો વાર ચાલી ચૂક્યા છે.

રામકૃષ્ણ પરમહંસ બહુ સરસ રીતે શબ્દજ્ઞાનીને જાડતા. એ કહેતા : નક્ષામાં ઘણાં દરિયાનાં ચિત્ર હોય પણ નક્ષાને મૂઠીમાં રાખી નીચોવો તો કેટલાં જળબિંદુ પડે ?

કોરો શબ્દજ્ઞાની... નક્ષાનો દરિયો... ભાવયોગી... સાચુકલો દરિયો. આરોહ-અવરોહ, મોજાંની રમતો, ગંભીર ધ્વનિ, તરંગોની પકડદાવની રમતો... ભાવ-સંસારનું એક નવું જ પરિદૃશ્ય.

ગીતાર્થ આચાર્ય ભગવંત પાસેથી વાચના લેવાનો અર્થ એ છે કે તેમના હૃદયમાં આત્મસ્થ થયેલ ભાવનાઓ શ્રોતાની ભીતર ઉત્તરે. ગીતાર્થ શબ્દનો એક તરતો અર્થ કરવાનું મન આ સંદર્ભમાં થાયઃ ‘ગીતઃ અર્થઃ યેન સઃ...’ બોલવું જુદી વાત છે અને ગાવું તે જુદી સંઘટના છે.

કોઈપણ સંગીતકાર પાસે તમે ‘ટેસ્ટ’ માટે જાવ - પરીક્ષા માટે - ત્યારે સંગીતકાર એટલું જ જોશે કે ગાનાર નાલિથી સ્વરને ધૂટે છે કે ગળામાંથી જ સ્વરો રેલાવે છે.

તમે નાલિમાંથી ગાવ તો જ સંગીતજ્ઞ ! ગીતાર્થ આચાર્ય ભગવંત જ્યારે ‘આચારાંગ સૂત્ર’ ના હૃદયને ગણજ્ઞાવનારા સૂત્ર પર બોલતા હોય છે ત્યારે એમની સંપૂર્ણ અંગભંગિઓ પર, તેમના મુખ પર શબ્દોને પેલે પારની ચમક વરતાતી હોય છે. ‘મારા ભગવાને કહું છે...’ કહીને જ્યારે તેઓ શબ્દગ્રવાહમાં રૂબે છે ત્યારે તેઓ એકલા જ નહિ, આપણે બધા ભીજાતા હોઈએ છીએ.

નવો આયામ વાચનાનો

વાચના શ્રવણને એક નવાજ આયામમાં જોવું જોઈએ. બહુ ભગ્નાનો આ આયામ છે. સમવસરણમાં ગયેલા આપણે પ્રભુની વાણી ને પ્રભુનું રૂપ બેઉ આપણી સમક્ષ હતું. દેખીતી રીતે જ ઓડિઓવિઝન અને વીડિયોવિઝન બેઉ ચાલુ હોય ત્યારે વીડિઓ વિઝન પર જ ધ્યાન કેન્દ્રિત રહેવાનું

‘કોટિ દેવ ભિલકર ન કર સકે, એક અંગૂષ્ઠ રૂપ પ્રતિછંદ, ઐસો અદ્ભૂત રૂપ તિહારો.., માં આપણે દૂબી ગયેલા. શબ્દો છૂટી ગયેલા.

વાચના વખતે, એ છૂટી ગયેલા ઘારા ઘારા શબ્દોને અનુસંધિત કરવા છે.

અનુપમ આત્મપ્રેક્ષણ

વાચના શ્રવણની મધુરી પૃષ્ઠભૂ પર આત્મપ્રેક્ષણ શરૂ થાય છે. આજ્ઞાપૂર્વક, એકાન્તમાં સમ્યગું રીતે ઉપયુક્ત થઈને સાધક આત્મપ્રેક્ષણ કરે છે.

આત્મપ્રેક્ષણ દોષોના સંદર્ભમાં અહીં કરવાનું છે. સાધક વિચારે : મને રાગ પીડિ છે, દેખ પીડિ છે કે અજ્ઞાન પીડિ છે ?

પ્રશભરતિમાં ભગવાન ઉમાસ્વાતિશ્ચએ સાધકને મગાની શીખ આપી છે. સ્વશરીરેપિ ન રજ્યતિ, શત્રાવપિ ન ગ્રદ્ધેષમુપ્યાતિ....રાગ ઘણા પર છે. પરંતુ શરીર પર એ સૌથી વધુ છે.- મુનિ એનાથી અળગો રહે. નવાઈની વાત છે કે શરીરો બદલાયાં જ કર્યા છે. છતાં અહમુના સ્ટેન્ડ પોઈન્ટ તરીકે શરીર રહ્યું છે. મારા તરીકે અન્ય પદાર્થો રહ્યા છે. શરીર હું ની જગ્યાએ વપરાતું આવ્યું છે.

શરીર પ્રત્યેના વિરાગને પોખવા કોંખ્યુટરના ગ્રાફિંગનો ઉપયોગ કરી શકાય તેવું હમણાં વાંચેલું. કોંખ્યુટરને અત્યારના મનુષ્યનો ફોટોગ્રાફ

આપીને સૂચના આપવામાં આવે કે દશ વર્ષ પછી આ વ્યક્તિ કેવી લાગશે? તો એ ચિત્ર બનાવી આપે છે. રૂપ વર્ષ પછી આપણે કેવા લાગશું: કોમ્પ્યુટર ચિત્ર બનાવી આપશે. અગં ગાલિતં પલિતં મુંડ, દશનવિહીનં જતં તુણ્ડ....જોઈને વૈરાગ્ય પ્રદીપ નહિ બને?

‘સમત્વં યોગ ઉચ્ચતે...’

રાગ પદાર્થો પર પણ હે. શરીર પર પણ છે. પદાર્થો પરના રાગને દૂર કરવા તેમની ક્ષણિકતાનો વિચાર કરવો ધટે. પ્રવહમાનતામાં રાગ નથી રહી શકતો. ઠર્યા, સ્થિર થયા કે રાગ થયો જ છે. માટે જ આપણે ત્યાં કહ્યું છે- સાધુ તો ચાલતા ભલા....

ગમે તેવી વ્યક્તિ હોય યા પદાર્થ હોય, ઠહેરાવને કારણે રાગ થવાનો. એ વ્યક્તિ સારી છે અથવા એ પદાર્થ સારો છે માટે નહિ; પણ માત્ર પરિચિતતાને કારણે રાગ થઈ જાય છે. ગુંપડી પર પણ દ્રઢ રાગ હોય છે માણસને. - અને તૂટેલા, ખેડેર જેવા ધર પર પણ અનુરાગ હોય છે.

અહીં, રાગને હટાવવા, દ્રાઘાભાવના બિન્હુને ઉભારવું જોઈએ. તમે માત્ર જુઓ છો. કોઈ જાતનું એટેચ્મેન્ટ નથી.

પદાર્થ પદાર્થ છે. એ લાલ પણ હોય, કાળો પણ હોય.....એનો કોઈ વાંધો નથી. હરકત ત્યારે પડે છે જ્યારે આપણે સારા અને ખરાબના ખાનામાં પદાર્થોને વહેંચીએ છીએ. પુસ્તક પુસ્તક છે. પેન પેન છે. એ નથી સારી. એ નથી ખરાબ.

ગીતા આ વાતને આગળ લઈ જાય છે. સિદ્ધયસિદ્ધયો:- સમો ભૂત્વા સમત્વં યોગ ઉચ્ચતે... સદ્ગુરૂને વિચે પણ સમાન બનવાનું છે. પેલા શિખ્યે ગુરુને કહ્યું કે ચૌદ્વર્ષ સાધના કર્યા પછી હવે પોતે પાણી પર ચાલી શકે છે. ગુરુએ એક થાપ્પડ લગાવીને કહ્યું બે પૈસા આપતાં નાવવાળો

સામે કિનારે લઈ જતો હોય છે. આ બે પૈસાની સાધના માટે તે ચૌદ વર્ષ બગાડ્યા?

ગીતા જે સિદ્ધિની વાત કરે છે તે આ સિદ્ધિ નથી. આન્તરશત્રુઓના જ્યથી મળતી સિદ્ધિની ત્યાં વાત છે. સિદ્ધિ - અસિદ્ધિમાં સમ બનવાનો અર્થ એ છે કે સિદ્ધિ થાય ત્યારે ફૂલાવું નહિ. અસિદ્ધિની કાણોમાં દીન ન બનવું. સિદ્ધિ મળે ત્યારે ગ્રલુને એ સમર્પિત કરી દેવી. સિદ્ધિ ન મળે ત્યારે સાધનામાં વેગ આણવો.

અનુગ્રહકણ રાગ, દેખ અને અજ્ઞાનમાં શિથીલીકરણ કરી આપશે. પહેલાં શિથીલીકરણ પદ્ધી શૂન્યતા.

(3) સાધકની અન્તભૂખતા

‘અધ્યાત્મોપનિષદ્ધ’ ગ્રન્થમાં મહામહોપાધ્યાયજીએ સાધકની પાત્રતા વિષે ઉડો વિચાર કર્યો છે. સાધક આત્મદર્શન માટે જ લાલાયિત હોય એવું તેઓશ્રી કહે છે. ‘આત્મદર્શનાકંક્ષી’

હવે ગ્રશ્મ થશે : આત્મદર્શન આપરે થાય શી રીતે ? કઈ પ્રોસેસ ? . કઈ વિધિ ?

ગ્રન્થકાર કહે છે : જ્ઞાનજન્ય અન્તભૂખતા જ્યારે અસ્તિત્વના સ્તર પર એકાકાર થઈ જાય છે ત્યારે આત્મદર્શન સરળ બને છે. (જ્ઞાનેનાન્તભૂખો ભવેતુ.)

જ્ઞાન તે જ જે અન્તભૂખ બનાવે ને અન્તભૂખતા આત્મદર્શનમાં પલટાય જ.

ઉપનિષદોએ આવૃતચક્ષુતાની વાત કરી છે. બહિભૂખતાને દૂર કરતા જાવ તેમ અન્તભૂખતા વધતી ચાલે ને બહિભૂખતાને શિથિલ કરવાનો માર્ગ છે આવૃતચક્ષુતા, જેને આપણે ચક્ષુઃસંવર કહીએ છીએ.

જ્યાણપૂર્વક ચાલનાર મુનિની આંખો વધુ ગ્રમાણમાં ખૂલતી જ નથી.

પૂ. આ. ભ. કેલાસસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં દર્શન કરેલાઃ
મુહુપત્તી હાથમાં... નીચે ટળેલ નૈનાં.. પર પદાર્થ - પર વ્યક્તિને ભીતર
જવાનું દ્વાર છે આંખ. આંખ પર તમારી ચોકી હોય તો કોઈ તમારી ભીતર
પ્રવેશી ન શકે...

આવૃત્તયશ્વાસ માટે મીરાં કહે છે : ઉલટ ભઈ મેરી નૈનન કી... ને
ઉલટવાંસીમાં નેણ આવે છે ત્યારે? 'મેરે નૈનન બેં વસે નંદલાલ'
મીરાંએ કાણોની વાતો આ શબ્દોમાં કરી. ભક્તિયોગાચાર્ય મોહન વિજય
મહારાજ સ્તવનામાં કહે છે : મારાં નયણાં લંપટ જોવે કાણ કાણ તુજ જો...
સંસારને જોનારી આંખોની લંપટતા ગ્રલુને જોવામાં ખોવાઈ ગઈ છે.
કબીરજી કહે છે : 'તેરા સાહેબ હૈ ધરમાંદી, બાહિર નૈના ક્યોં ખોલે ?' ને
તે પછી કહે છે સાહિબ મિલ ગયે તિલ ઓલે ... અહંકારના તલને હટાવ્યો
ને ગ્રલુ મળ્યા.

આવૃત્તયશ્વાસ (ચક્ષુ:સંયમ) થી બાહિર્મુખતાનો ત્યાગ ને તેના દ્વારા
આવેલ અન્તર્મુખતાથી આત્મદર્શન... આ થથો આત્મદર્શનનો કમ.

જીગૃતિ

અન્તર્મુખતા એટલે આત્મજીગૃતિ એમ પંચવિંશતિકા કહે છે.
(જાગ્રત્યાત્મનિ તે નિત્યં...)

સાધનાના સન્દર્ભમાં જીવન એટલે અગ્રમાદ. મૃત્યુ એટલે ગ્રમાદ...
સાધનાનું પહેલું ને છેલ્ણું સૂત્ર એક જ છે: અગ્રમાદ.

ગ્રલુ મહાવીર દેવે ગૌતમસ્વામીને ઉદેશીને કહેલું સૂત્ર 'સમય ગોયમ
મા પમાયએ...' ખરેખર તો આપણને ઉદેશીને કહેવાયેલું છે.

આપણો તો નોંધ એ કરવી પડશે કે કેટલી કાણો રોજ અગ્રમાદમાં જાય
છે. અથવા તો થોડી કાણો પણ નથી મળતી કે શું?

સાધકે આન્તરયાગાની કષણોની પૂરી નોંધ લેવી ઘટે. એક હજાર ગાથાનો સ્વાધ્યાય કર્યો. પણ માત્ર મોઢાએ, જીબે સ્વાધ્યાય કર્યો કે આપણો પોતે ય કર્યો? બધું જ ઉપરથી વહી ગયું કે થોડું અંદર ઉત્તરેલું?

અધ્યયન અને સ્વાધ્યાયની સરસ વ્યાખ્યા વાંચવામાં આવેલી : કોઈ માણસ ટહેલતો દરિયાકાંઠે જતો હોય રોડ પર, સમુદ્રકિનારો બે કીમી દૂરના પથ્થર પાસે એ યાત્રિક બેસી જાય... અથવા બે રોડ ફંટાતા હોય ત્યારે સમુદ્રકિનારો આ બાજુનું બોર્ડ લગાવેલું હોય ત્યાં યાત્રી બેસી જાય... શબ્દો પાસે અટકી જવાયું તે અધ્યયન અને દરિયાકાંઠે કોઈ પહોંચી ત્યાંની ઠંડી ઠંડી હવાનો આસ્વાદ લે તે સ્વાધ્યાય..

ભક્ત - હદ્યની વ્યાખ્યા આવી. હશે : પોતાના તરફથી વહે તે શબ્દજ્ઞાન, કોરું જ્ઞાન.... 'એ' ની કૃપા ઉત્તરે ને હદ્ય ભીગું ભીગું બની જે તાન આલાપે તે અશબ્દ જ્ઞાન.

ગ્રભુએ આચારાંગ સૂત્રમાં ફરમાવ્યું છે. ' સવ્વતો અપમત્તસ્સ ણાત્યિ ભયં...' અપમત્તને, ભીતર ઉત્તરેલ યાત્રિકને કશો ભય નથી. ઘટનાઓ ગમે તેમ ઘણ્યા કરે; સાધક અપભાવિત....

શ્રીપાળ મહારાજાના હાથને પકડીને બેઠેલી મયણા સુન્દરીના મુખ પર ક્યા ભાવો અંકાયેલા હતા? રાસકાર મહર્ષિ નોંધે છે : ' મયણા મુખ નવિ પાલટે રે, અંશ ન આણો ખેદ; જ્ઞાનીએ દીહું હુંવે રે...'

શ્રીપાળની જાગરૂકતા

ઓળિના ગ્રવચનમાં શ્રોતાવૃન્દ ભણી એક પ્રક્રિયા મેં ઉછાળેલો : ધવળ શેઠને જ્યારે પણ મૃત્યુદંડ માટે કે અન્યદંડ માટે લઈ જવાતા હોય છે ત્યારે શ્રીપાળજીના મુખમાંથી આ શબ્દો સરી પડે છે : અરે, આ તો મારા પરમ ઉપકારી . તેમને છોડી દો, છોડી દો.' મેળનીફાઈંગ જ્લાસ લગાવીએ તોય ધવળશેઠનોશ્રીપાળ મહારાજ પર કોઈ ઉપકાર દેખાતો નથી. તો શ્રીપાળ મહારાજે તે જે કહ્યું તેને ક્યા સંદર્ભમાં સમજવું?

એક શ્રોતાએ કહ્યું, ધવળ શેઠના વહાણમાં શ્રીપાળ મહારાજા ગયેલા
ને...

મેં કહ્યું, એ તો ભાંડ ઠરાવીને ગયેલ. તેમાં ઉથકાર શેનો?

બહુ જ મજાની આ વાત છે. અને અહીં જ શ્રીપાળની જાગરૂકતાનો
ખ્યાલ આવે છે.

મારા ખ્યાલ મુજબ શ્રીપાળજીના ઉક્ત વચનને ભીતરી મૈત્રીભાવ જોડે
સંબંધ છે. એવો રેવરન્સ ફોર ધ લાઈફ (ચેતના પ્રત્યેનો સમાદર) જન્મેલો
કે જ્યાં ચેતના દેખાય, મૈત્રીભાવ વહી ઉઠે.

પહેલાં મને એમ લાગેલું કે ધવળજી શ્રીપાળજી માટે પોતાની
આન્તરવૃત્તિઓને ચકાસવાનું સાધન હતા. શ્રીપાળજીને થીયોરીકલી લાગેલું
કે પોતામાં સમભાવ યોગ્ય માત્રામાં છે. પણ પરીક્ષા વિના ખ્યાલ કેમ આવે?
ધવળે તેમને દરિયામાં નાખ્યા. તેમની સંપત્તિ, પત્નીઓ હડપી લીધી...
છતાં એ ધવળ ફરીથી મળ્યા ત્યારે શ્રીપાળના આંખોમાં એ જ આવકાર હતો.
ફદ્યમાં એ જ પ્રસંગતા હતી. ને ત્યારે શ્રીપાળજીને થયુ હશે કે પૂતાની
સમવૃત્તિ આજે ચકાસાઈ ગઈ. આ મારું પ્રાથમિક તારણ હતું પણ આ તારણ
પણ શ્રીપાળની મનોભૂમિકામાં ન હોય એવું મને લાગ્યું. પોતાની
આન્તરવૃત્તિને ચકાસવાના સાધનરૂપે નહિ પણ પોતાના સમકક્ષ રૂપે એમણે.
ધવળ ને ચાહ્યા છે. સિધ્ધના પોતે સાધર્મિક છે તેમ ધવળ પણ સાધર્મિક છે.
આ ભૂમિકા પર પ્રગટેલો ‘રેવરન્સ ફોર ધ લાઈફ’ - શ્રીપાળમાં છે.

જાગરણ

આચારાંગ સૂત્રમાં એક મજાનું સૂત્ર વારંવાર રીપીટ થાય છે. એ
સૂત્રની પૃષ્ઠભૂ સમજવા માટે એક રૂપક : મા પાણી ભરવા ગઈ છે. નાનો
દીકરો ધરે છે. અચાનક એક સાપ નીકળ્યો. ચમકતી, લીસ્સી ચામડી જોઈ
બાળકને આકર્ષણ થયું. એ ભાંખોડિયા ભરતું એ તરફ જાય છે. અને એ જ
વખતે મા તેલીમાં પગ મૂકે છે. દશ્ય જોતાં જ માની આંખો ફાટી જાય છે.

દીકરાને એ કહે છે. નાહિ, નાહિ મારા લાલ ! એને પકડીશ નાહિ. નાહિ, નાહિ....

આ જ લયમાં પ્રભુના શબ્દો આપણા કાન પર અથડાય છે. એસ ખલુ ગંધે, એસ ખલુ મોહે, એસ ખલુ મારે, એસ ખલુ ઝિરાએ...’ આ વિરાધના એ જ ગ્રંથ છે, એ જ મોહ છે, એ જ મૃત્યુ છે, એ જ નરક છે...નરક આ જ! વિરાધના આજ.

આવાં સૂત્રો આપણા પ્રમાણને ખંખેરી આપણને જાગૃતિની ભૂમિકા પર મૂકે છે.

આત્મજાગૃતિ એટલે અન્તર્ભૂતાથી આત્મદર્શન..

જરૂર છે હવે વિદ્યામન્દિરોની

સાધુજીવનમાં અમારે લોકોએ અન્તર્ભૂતા તરફ વધુ ને વધુ જવું જોઈશે.

સભ્યગદર્શનની પુષ્ટિ/શુદ્ધિ માટે ઘણાં જિનમંદિરો/તીર્થો હમજાં નિર્ભિત થયાં. હવે સભ્યગ્રદ્ધાનની અને તેના દ્વારા સભ્યક્યારિત્રની પુષ્ટિ માટે આ જ રીતે વિદ્યામન્દિરો ખડાં થવા જોઈએ.

તીર્થોના જ એ પરિસરોમાં સમૃદ્ધ લાયબ્રેરી સહિતનાં વિદ્યાધામો હોવા જોઈએ. પંડિતો બેઠા હોય જે પૂજય સાધુ- સાધ્વીજીઓને ભજાવ્યા કરે. પૂજનીય આચાર્ય ભગવંતો આદિની વાચના પણ સમયે સમયે થયા કરે.

ગીતાવાક્ય મને અહીં યાદ આવે છે : રસોષ્યસ્ય પરંદૃષ્ટવા નિવર્તતે... આહારનો રસ, પદાર્થોનો રસ ત્યાં સુધી જ છે; જ્યાં સુધી પર રસ - સ્વાધ્યાયનો ને ભક્તિ - નથી સ્થિર થયો. પર રસ આવતાં જ અપર રસ છૂ થઈ જશે.

એક એક દીક્ષા પ્રસંગે મોટી બોલીઓ ઉપકરણો વહોરાવવાની બોલાતી હોય છે. દીક્ષિત બન્યા પછી તે મહાત્માના યોગ-ક્ષેમ માટે શું? એ માટે બીજી બધી તો વી.વી.આઈ.પી.: ટ્રીટમેન્ટ સમાજ દ્વારા મળે છે. હવે જરૂર છે એક જ સુવિધાની : અમે ભીતર સરી શકીએ એવું માળખું ગોઠવવાની. ને એના પહેલા ચરણ રૂપે વિદ્યાધામો સ્થપાવા જોઈએ. જે બધામાં એક જ અભ્યાસ ક્રમ ચાલતો હોય. આથી ચાર મહિના એક વિદ્યાધામમાં અભ્યાસ કર્યા પછી એક સાધ્વીવૃન્દ નજીકના બીજા ઘામમાં જઈ અભ્યાસ ચાલુ રાખવા સાથે પોતાની ચારિત્ર જીવનની ભર્યાદાને પણ નિભાવી શકે.

[4] સાધનાનું સાતત્ય

સાધનાના દોરને, જન્મોના ખંડોમાંથી એ પસાર થાય ત્યારે ય, અજાદ્યૂટ્યો, વણ-તૂઢ્યો રાખવો છે.

રાત્રે તમે પત્ર લખવા માટે બેઠા. પાંચ લીટી લખાડી. લાઈટ ઓફ થઈ ગઈ. તમે વિચારો છો કે કાંદે સવારે લખીશું. બીજી સવારે તમે છઠી લીટીથી શરૂઆત કરો છો. કારણ કે પાંચ લીટી લખાઈ ગયેલી છે.

જન્માન્તરમાં સાધનાને આ કમથી લઈ જવી પડશે. આ જન્મમાં સાધના માર્ગ જેટલા કદમ ભર્યા; આવતા જન્મમાં એનું રીપીટેશન ન કરવું પડે. આગળ ને આગળ, યોગવિશિકાની ટ્રીકામાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહે છે તેમ, અવિચિન્ન રીતે સાધનાનું વહેણું વહેવા લાગે (વિનિયોગની ભૂમિકામાં).

પ્રશ્ન એ થશે કે આવું કેમ થતું નથી?

દરેક જન્મે સાધનાને કખ ગધ થી કેમ શરૂ કરવી પડે છે? આ જન્મનો બેરિસ્ટર આગંલા જન્મે મનુષ્ય રૂપે અવતરે છે, તોય એને ગત જન્મનું શાન હોતું નથી. હા, જે આવે તેને મોઢામાં નાખવાનું ભાન એને બાળપણમાં હોય છે! આહારસંશો અન્કોન્સ્યસમાં ઉત્તરી ગયેલી ચીજ છે. પેલું બેરિસ્ટર તરીકેનું શાન કોન્સ્યસ સ્તર પર જ હતું. સાધના અન્કોન્સ્યસ સ્તર પર ઉત્તરે

તો આવતા જન્મમાં ‘પુનશ્ચ હરિ તું’ ન કરવું પડે. આપણી સાધના અનુભવના સ્તર પર ઉત્તરવી જોઈશે. ધર્મ માત્ર શબ્દોના સ્તર પર નહિ ચાલે. સ્પર્શાદિ વિષયો અનુભૂતિના સ્તર પર છે. ધર્મ શબ્દના સ્તરે કેમ ચાલશે? દુઃખમન બંકરમાં હોય ત્યારે બહાર ભડકા કરવાનો શો અર્થ?

ધર્મ ચોવીસ કલાકની ઘટના હોવી જોઈએ. માટે ‘ઘોડશક ગ્રન્થ’માં પૂજ્યપાદ યોગાચાર્ય હરિલદ્ર સૂર્ય મહારાજાએ ગ્રણિધાનાદિ પર ભાર મૂક્યો છે. યોગવિશિષ્ટકાની ટીકામાં પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાયજી કહે છે કે ધર્મક્રિયા સુવિશુદ્ધ ત્યારે જ બને જ્યારે એ ગ્રણિધાનાદિથી યુક્ત હોય.

પોતાની સ્વીકૃત ધર્મભર્યાદામાં દૂઢ વ્યક્તિત્વ પણ પરોપકારની વાસનાથી વાસિત ચિત્તવાળું હોય અને પોતાનાથી હીનગુણવાળાં વ્યક્તિત્વો પર પણ કૃપા વરસાવનારું હોય ત્યારે એ સગ્રણિધાન બને છે. દેખીતી રીતે, ગ્રણી Conditions. અહીં છે : (૧) સાધનાથી ચોવીસ કલાક ભીગું તમારું હૈયું હોવું જોઈએ. (૨) પરોપકારની ભાવનાનો તમારા હૈયામાં પમરાટ સદાને માટે ફેલાયેલ હોવો જોઈએ અને (૩) કોઈ પણ વ્યક્તિત્વ પરનો તિરસ્કાર/અમૈત્રી તમારા માટે ભૂતકાળની ઘટના બનેલ હોવી જોઈએ.

પરોપકાર અને મૈત્રીના પૈડા પર સરસરાટ દોડતી સાધનાની ગાડી આપણને જોઈશે.

મલ્ટી-સાયક્રિક મેન

આપણો ખંડિત વ્યક્તિત્વવાળા ભલે રહ્યા, આપણી સાધના અંધા જોઈશે.

આચારાંગ સૂત્ર કહે છે : ‘અણોગચિત્તે ખંલુ અયં પુરિસે.’ આજના મનોવૈજ્ઞાનિકો પણ વાત તો આ જ કરે છે : ‘ધ મેન ઈંજ મલ્ટીસાઇક્રિક’.
(મનુષ્ય બહુ ચિત્તવાળો છે.)

આ બહુચિત્તતામાંથી આપણે એકચિત્તતા/એકાગ્રતા ભણી જવું છે. એના માટેનો માર્ગ છે ભાવનાઓનું અનુભાવન. અનિત્યાદિ ભાવનાઓના ચિન્તનથી આપણે ધ્યાનમાર્ગ તરફ જઈ શકીએ છીએ. એટલે જ યોગબિન્દુ જેવા ગ્રન્થમાં અધ્યાત્માદિ પંચકમાં ભાવના પછી ધ્યાનને સ્થાન આપ્યું છે.

આ એવો માર્ગ છે, જેનાથી આપણી સાધના અખંડ થઈ શકે.

[5] પ્રભુની સાધનાનું રહ્યા

પરમકૃપાળું પરમાત્મા મહાવીર પ્રભુની સાધનાને રોમાંચિત દેહે, પુલકિત હૃદયે સાંભળવી છે.

પવિત્ર આચારાંગ સૂત્રના ૮ મા અધ્યયનમાં ભગવાન સુધર્મસ્વામી પ્રભુની સાધનાની કથા કહેતાં પૂર્વે કહે છે : અહાસું વદિસામિ... જેવું સાંભળ્યું છે તેવું કહીશ. સીધા શ્રવણના સંદર્ભમાં આ શબ્દો છે.

‘ન અમેસિં સુકરં...’ ભીગી ભીગી વાળીમાં સુધર્મસ્વામી કહે છે : આવી સાધના બીજાઓ માટે દુષ્કર હતી.

ગૃહસ્થજીવનમાં પ્રભુએ કરેલી સાધના

ભાઈના આગ્રહથી બે વર્ષથી વધુ સમય પ્રભુ ગૃહસ્થજીવસ્થામાં રહ્યા ત્યારે નિરવધ અત્ર-પાન વાપરતા પ્રભુની સાધનાને બે મગાનાં વિશેષજો આપ્યાં છે : (૧) એકત્વગતતા અને (૨) પિહિતાર્થતા.

પહેલી વાત : એકત્વગતતા. એકત્વ ભાવનાથી ઓતપ્રોત હતું પ્રભુનું અન્તઃકરણ.

રાત્રે સંથારા પોરિસી સૂત્રમાં ‘એગો હં ણાત્યિ મે કોઈ, ણાહમત્રસ્સ કર્સાઈ...’ બોલીએ છીએ. આ શીખ છે આત્માને. રાત્રીના સમૃદ્ધે ઉંઘતા પહેલાં જાતને અપાયેલી આ શીખ અન્કોન્સ્યસમાં ઉત્તરવી જોઈએ.

શબ્દ, વિચાર ને ભાવના આ કમ છે.

હોલમાં ધૂપસળી સળગાવી છે. ધૂમ્રસેર હોલમાં પથરાઈ ચૂકી છે. ધૂપસળી બળી ગયા પછી, ધૂમ્રસેર વિરમી ગયા પછી રહે છે માત્ર ફેન્નસ. સુવાસ, સુગંધ, શબ્દની ધૂપસળી રાખમાં ફેરવાઈ ગઈ છે. વિચારની ધૂમ્રસેર ઘ્રતમ થઈ ગઈ છે. ત્યારે ભાવનાની સુવાસ રહે છે.

પ્રભુની સાધનાનું બીજું વિશેષજ્ઞ : પિહિતાર્થતા. આ શબ્દના બે અર્થ છે. એક અર્થ છે ગાઢ પ્રશાન્તિ. બીજો અર્થ છે કાયગુમિ. કાયસંવર. કાયસંવર સાક્ષિભાવ પ્રગટાવે.

પ્રભુની પિહિતાર્થતા કાયસંવર ભણી ખૂલે છે.

એકત્વગતતા મનઃ સંવર તરફ ખૂલે છે.

મૌનદશા વાક્સંવર પ્રતિ....

મજાનું ઈંગિત

મને એમ લાગે છે કે આ એક મજાનો ઈશારો છે. સાધુજીવન સ્વીકારતાં પૂર્વે મુમુક્ષાને પાકટ કરવાનો ઈંગિત આમાંથી લઈ શકાય?

પ્રભુ સાધનાની પૂર્વે આટલી પ્રગાઢતામાં રહે તો આપણી સાધનાની પૂવાવસ્થા કેવી હોવી જોઈએ?

તેરાંથ સંપ્રદાયમાં અનુશાસન દૃઢ હોવાને કારણે સાધુ- સાધ્વીઓને મુમુક્ષાવસ્થામાં બહુ સારો અભ્યાસ કરાવાય છે. આપણે ત્યાંય મુમુક્ષુ ટ્રેઇનિંગ સેન્ટર્સ ન જોઈએ?

મુમુક્ષુઓને ઘણીવાર હું કહેતો હોઉં છું કે તમારી મુમુક્ષાને એવી તીવ્ર બનાવો કે દીક્ષાના પ્રથમ દિવસથી જ તમારા પર કામ કરી શકાય.

પ્રભુની સાધનાના કેટલાક આયામો

દીક્ષા લીધા પછી તરત જ પ્રભુ વિહાર કરે છે. ‘અહુણા પવ્વર્દ્ધા રીઈત્યા...’ નોન-એટેચમેન્ટનું પ્રભુએ સૂત્ર અમને આપ્યું છે.

દીક્ષા લીધી કે પૂર્વવસ્થાના સંબંધો પર પૂર્ણવિરામ.

વિહાર કરીને સામે ગામે કે સ્થાને પ્રભુ પહોંચતા અને ધ્યાન શરૂ થઈ જતું.

એ ધ્યાનના કેટલાંક મજાના આપાભો આચારાંગ સૂત્રમાં છે :

(૧) ‘અંતસો જાતિ...’ એક એક પ્રહર સુધી તીરછી ભીત પર આંખો ઠેરવી પ્રભુ અંદર ઉત્તરી ધ્યાન કરતા હતા.

ગ્રાટક નિર્વિચાર માટેનું સશક્ત માધ્યમ છે એમ યોગાચાર્યો કહે છે. ઉપરની ધ્યાન વિધિ પરથી ફલિત એ થયું કે પ્રભુજી બાહ્ય ગ્રાટક દ્વારા ભીતર ધ્યાનની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરતા.

(૨) ‘સયં પવેસિયા જાતિ...’ ધર્મશાળા આદિમાં પ્રભુ રહેતા ત્યારે સ્ત્રીઓની કામ પ્રાર્થના આદિના સમયે તેઓ અન્તરાત્મામાં ઉડે ઉત્તરી ધ્યાન કરતા.

ઇન્દ્રિયોને અન્તર્મુખી બનાવવાનો આ મજાનો કીમયો ! ઇન્દ્રિયોને એકસ્ટ્રોવર્ટ - બહિર્મુખી બનાવી છે, બહાર તરફ માઈક્રોફોન્સ ઝૂલી રહ્યા છે અને એ ભીતર પ્રતિધ્વનિત થાંન છે. ધ્યાનની પ્રગાઢવસ્થામાં એ માઈક્રો ચૂપ ! હવે અંદર માત્ર નીરવતા છે.

ધર્મશાળામાં લોકોના કોલાહલ વચ્ચે પ્રભુનો ધ્યાનખંડ બિલકુલ નીરવ !

(૩) ‘મિસીભાવં પહાય સે જાતિ...’ ગૃહસ્થોથી યુક્ત સ્થાનમાં પણ પ્રભુની ધ્યાનયાત્રા સાહજિક રીતે ચાલુ થઈ જતી. નોન- એટેચેમેન્ટનું સૂત્ર અહીં ખૂલતું. લોકોથી યુક્ત સ્થાનમાં છું આ વાતને પ્રભુ વિસરી જતા અને એકત્વગતતા ચાલુ થઈ જતી. ગૃહસ્થાવસ્થાથી આ સાધના પ્રભુએ સાધેલી હતી ને !

(૪) ‘પુષ્ટો વિ ણાલિભાસિંસુ...’ ધર્મશાળા આદિ સ્થાનમાં કોઈ પ્રભુને કાંઈ પૂછતું ત્યારે પ્રભુ જવાબ ન આપતા. કોઈ તંગ કરતું તો પ્રભુ ત્યાંથી બીજે જતા રહેતા અને ધ્યાન ચાલું રાખતા.

(૫) કેટલા નિઃસ્યૂહ હતા પ્રભુ કે બહિર્યત્રા જોડે તેમને બિલકુલ સંબંધ નહોતો. ‘ણાલિભાસે અભિવાદમાણે...’ અભિવાદન કરવાવાળાઓને આશીર્વચન પ્રભુ ન આપતા. જ્યાં જ નહોતો ને કે સામે કોણ આવ્યું ને શું બોલ્યું ?

કબીર કપું વણતા હતા અને કેટલાક માણસો આવ્યા : તેમને ઠપકો આપવા. તેમણે કબીરની નિંદા કરી. કબીર હસતાં જ રહ્યા. પ્રભુના નામનો ઉચ્ચાર ભીતર ચાલુ હતો. મન એમાં વસ્ત હતું. કાયા વણાટમાં... પેલા લોકો ગયા. બહાર ગયા પછી એકે કહું કે આપણે આ રીતે નિંદા કરી તે સારું ન કર્યું. એ લોકો માફી માગવા ગયા. કહું કે તમારી નિંદા કરી તે સારું ન કર્યું.

કબીર કહે : ખરેખર, મને ખબર નહોતી કે તમે શું બોલ્યા . મેં તો તમારા હોઠ ચાલતા’તા, મેં તો માન્યું કે તમે રામ-રામ બોલો છો !

(૬) ‘હ્ય પુષ્ટો...’ અજ્ઞાની લોકો પ્રભુની પાવન કાયા પર દંડા લગાવતા કે પ્રભુના વાળ બેંચતા ત્યારે સાક્ષિભાવે પ્રભુ આ જોતા.

કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજાએ પરમતારક પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તવના કરતાં આ સાક્ષિભાવને મજાની રીતે અભિવ્યક્ત કર્યો છે : ‘કમઠે ઘરણેન્દ્ર ચ સ્વોચિતં કર્મ કુર્વતિ...’ કમઠ અને ઘરણેન્દ્ર બેઉ ગ્રત્યે પ્રભુની આ દૃષ્ટિ હતી : એ બેઉ પોતપોતાને ઉચિત કામ કરે છે.

બહુ મજાનો આ એગલ છે. નિંદક નિંદા ન કરે તો શું કરે ? ને નિંદા ન કરે તો એને નિન્દક કહેય કોણ ?

કબીરે તો કહ્યું છે કે, નિન્દકને તમારી બાજુમાં જ રાખો. તમારા જવન પરના ડાઘને એ દેખાડશો. તકલીફ એ છે કે, લોકોને ડાઘ બતાવનાર દર્પણ ગમે છે. દર્પણ જેવા માણસો નથી ગમતા.

સ્વામી રામતીર્થ એક મજાનો અંગલ આપેલો. કો'કે એમને ગાળો આપી ને તેમણે હસતાં હસતાં ભિત્રને કહ્યું : આજે તો મજા આવી ગઈ ! રામને કો'ક ગાળો આપતું તું ને હું જોતો'તો. એમણે એક ત્રિકોણ બનાવ્યો : ગાળ આપનાર, ગાળ ખાનાર અને ગાળને દેખનાર. પોતે દ્રષ્ટા બની ગયા.

પરમાત્માની પાવન કાયા પર લાકુડીઓ પડે ને પ્રભુ એ દૃશ્યને નિર્લેપ ભાવે જોયા કરે. કેવી અદ્ભુત પ્રભુની સાધના... !

(૭) ‘ગાઢિએ મિઠોકહાસુ...’ ધર્મશાળા આદિ સ્થાનોમાં લોકો પરસ્પર વાતચીતમાં દૂબેલ હોય ત્યારે ‘વિશોક’ પ્રભુ તેમને જોતા.

‘વિશોક’ વિશેષજ્ઞ બહુ મજાનું છે. એ લોકોને નિરથ્ક ગાયામાં ગળાડુબ જોવા છતાં પ્રભુ ઉદ્ઘિન નહોતા થતા. કશું જ નહિ. માત્ર જોવાનું. ન ગમો, ન આણગમો....

(૮) ‘ખાયપુતે અસરણાએ...’ પ્રભુ એમના પર વીતેલ ઉપસગોનું સ્મરણ ન કરતાં વિદરતા હતા. અતીતનું સંધાન નહોતું. ભવિષ્યનોય, આ સંબંધમાં ખ્યાલ ન હતો....

વર્તમાન કાણોમાં પ્રભુ ધ્યાન કરતા હતા.

(૯) પ્રભુ કયાં કયાં રહેતા હતા આ સાધનાકાળમાં ? ભગવાન સુધર્મસ્વામીએ જંબૂસ્વામીના આ પ્રશ્ના પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું : ‘આવેસણ સભા પવાસુ...’ પ્રભુ શુન્ય ખંડેરમાં, ધર્મશાળામાં, પરબમાં, લુહારની કોઢમાં કે સોનીની દુકાનમાં, સ્મરણમાં અને વૃક્ષ નીચે પણ ધ્યાન કરતા હતા.

નિરપેક્ષતા જ નિરપેક્ષતા

પ્રભુની અજોડ સાધનાનું વર્ણન આપણને રોમાંચિત કરી દે છે. નિરપેક્ષતા જ નિરપેક્ષતા દેખાય છે સાધનાયાત્રામાં.

શરીર નિરપેક્ષતા ને આહાર નિરપેક્ષતા. નિવાસસ્થાનોની પરવા નહિ કે બાધ્ય પદાર્થોની અપેક્ષા નહિ.

‘યોગસાર’ના એક મજાના શ્લોકમાં નિરપેક્ષતાથી સુસ્થતા સુધીની યાત્રાનું વેધક વર્ણન છે : નિરપેક્ષતા, અનુત્સુકતા, સુસ્થતા. ને સુસ્થતા જ પરમાનંદ છે.

પ્રભુની સાધનાનું તો વર્ણન જ સાંભળીશું. એ દિશાએ કદાચ નહિ પગ ભરી શકીએ. આપણું એ ગજું નથી ! પણ યોગસારે બતાવેલ સાધનાકમ પર તો આપણે ચાલી શકીશું જ. નિરપેક્ષતા અનુત્સુકતાને જન્માવશે. અપેક્ષા જ ઉત્સુકતા પેદા કરે છે. અમુક માણસો મને સારો કહે છે કે નહિ આવી અપેક્ષા જાગે તો ઉત્સુકતા - ચટપટી જાગે કે આ લોકો મારા માટે શું માને છે? થઈ ગઈ પરમુખ ગ્રેક્શિતા શરૂ ! પ્રભુ મુખ ગ્રેક્શિતાને બદલે પરમુખ ગ્રેક્શિતા. અને આવો પરાધીન માણસ સપનામાં પણ શી રીતે સુખી બની શકે ? ‘પરાધીન સપને સુખ નાંહિ.’

નિરપેક્ષતાથી જ અનુત્સુકતા. ને અનુત્સુકતાથી સુસ્થતા. સુસ્થતા / સ્વસ્થતા મજાનો શબ્દ છે.

કદાચ સ્વસ્થતા / સ્વાસ્થ્ય જેવો શબ્દ દુનિયાની બીજી ભાષાઓમાં નથી. હા, આરોગ્ય માટે ઘણા શબ્દો છે. પણ સ્વાસ્થ્ય જુદી વિભાવના છે. સ્વસ્થ એટલે આત્મસ્થ. આત્મામાં સ્થિર થાય તે સ્વસ્થ. ભીતર જ જેની દૃષ્ટિ લાગેલી છે.

ખાંગત્સુ એક મજાની વાત કહે છે : એ કહે છે કે પરમની ગલીમ્બસ ગીલીને કે પરમ આનંદમાં મળ્યા બની જ્યારે તમે નીચે ઉત્તરો છો ત્યારે તમને એ આનંદનો ખ્યાલ નથી હોતો. કારણ ? કારણ કે જોડા ફીટ ન થાય ત્યારે જ એ ડંખે અને ડંખે ત્યારે જ જોડાનો ખ્યાલ આવે છે. પણ જો જોડા બરોબર ફીટ થઈ ગયા હોય તો જોડા પહેર્યા છે એનું ભાન પણ વિસરાઈ જાય. વેદના શબ્દને વિદ્ધ ઘાતુ પરથી વ્યુત્પન્ન થયેલો માનીએ તો વેદના એટલે જ જણાય

તે. અને એટલે જ દુઃખનો ઘ્યાલ પાછળથી આવી શકે. તે વખતે તો આવે જ. પાછળથી પણ આવે. આનંદનો ઘ્યાલ પાછળથી નહિ આવે.

સમાધિમાંથી નીચે ઉત્તર્યા પછી યોગીઓ કહેતા હોય છે કે એઆનંદનું નિર્વચન નહિ થઈ શકે. એક તો આ દુનિયામાં તેની જોડે સરખાવી શકાય તેવી કોઈ વસ્તુઓ નથી. અને બીજું તેવા યોગી જો અતીન્દ્રિયજ્ઞાની, વિશિષ્ટશ્વાત્સાની કે તેવા પ્રકારના બીજા જ્ઞાનના સ્વામી ન હોય તો, ઉપર કહ્યું તેમ, આનંદનો ઘ્યાલ પણ નથી હોતો.

આ એક ઓગલ છે. આવા ઘણાં ઓગલ્સ હોઈ શકે.

આ જ સ્વસ્થતા છે. તમે ભીતર સર્યા. આત્માનંદને માણયો. જે તમારો જ સ્વ-ભાવ છે. 'સુસ્થતા પરમાનન્દः'. સ્વસ્થતા એ જ પરમાનંદ છે એને આત્મસાત્ત કરવો છે.

[6] સાધના : અસ્તિત્વ ભાણીની મગાની યાત્રા

અસ્તિ સ્વભાવ જે આપણો રે,
રૂચિ વૈરાગ્ય સમેત,
પ્રભુ સન્ભૂખ વન્દન કરી રે,
માંગીશ આત્મ હેત.

- પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ,
ચોવીશી : ૧૭/૧૦

સાધકની / ભક્તની આ મગાની ઘોષણા :

અસ્તિત્વ એ મારો સ્વભાવ છે, કર્તૃત્વ નહિ.

અસ્તિત્વમાં પરમ સત્તાનું બેંકિંગ મળે છે. કૃતિત્વમાં બધો ભાર વ્યક્તિએ વેંફારવો પડે છે.

અસ્તિત્વ..... અનાયાસમાં તરતો આયાસ.

દીક્ષા લીધા પછી શિષ્ય કામ ઘણું બધું કરે છે : વિનય અને વૈચાવચ્ચમાં એ સતત રમતો હોય છે. પણ તેને થાક નથી લાગતો... કારણ કે રીજલ્ટ સાથે તેને સંબંધ નથી. ફળની કામના વિહોણું તેનું કાર્ય હોય છે.

ગુરુ નાનકે એક શિષ્યને કહ્યું : અહીં ભીત ચણવાની છે. શિષ્ય સવારથી સાંજ સુધી મચી પડ્યો : ખાસી ભીત ઉભી થઈ... ને ગુરુએ બીજા શિષ્યને કહ્યું : તોડી નાંખ આ ભીત...

બીજી સવાર. પેલો શિષ્ય આવ્યો. ગુરુએ હસ્તીને કહ્યું : ભીત ઉભી કરવાની છે... ગુરુની આજ્ઞા હતી માટે શિષ્ય કામ કરે જ. પણ અહીં નવાઈની વાત એ છે કે શિષ્ય પૂરા ઉત્સાહ સાથે કામ કરવા મંડી પડે છે. ને સાંજે બીજા શિષ્યના હાથના હથોડાએ તે ભીતને જમીનદોસ્ત કરી દીધી...

ગીજી સવારે ગુરુએ પૂછ્યું : તને કંટાળો નથી આવતો ? શિષ્ય : મને આપની આજ્ઞાના પાલનમાં રસ છે... બીજા કશામાં નહિં... શિષ્યને જો પોતાના કાર્ય જોડે એટેચેન્ટ થયેલ હોત તો એ કાર્યને હતવિહત થતું જોવાનું ન ગમત....

શિષ્ય અસ્તિત્વના માર્ગનો યાત્રી હતો....

આજ્ઞારુચિતા જ એ દ્વાર છે જ્યાંથી તમે અસ્તિત્વની યાત્રા શરૂ કરી શકો છો.

કેન્દ્રમાં હવે આજ્ઞારુચિતા છે. અનંતા જન્મોથી કેન્દ્રસ્થાન ભોગવતો આવેલ 'હું' ગેરહાજર છે !

* * * * *

સોકેટીસ જેવા મજાના એક ગુરુને પૂછવામાં આવેલું કે તેઓ શિષ્યને કઈ રીતે તૈયાર કરે છે.

ગુરુએ કહ્યું : એક શિલ્પીની દૃષ્ટિ તમારી પાસે હોવી જોઈએ. વાધુનું શિલ્પ બનાવવું હોય તો એક શિલ્પી શું કરશે ? તે આરસના એ નાનકડા

ભાગમાંથી વાધ જેવો ન લાગતો તમામ અંશ દૂર કરશે. આ અંશ વાધ જેવો નથી... ઉઠાવો હથોડો, મારો છીણી. ને એને દૂર કરો... ગુરુ આ જ રીતે કામ કરે છે... ફૂતિત્વને તોડે છે. વિભાવને દૂર કરે છે...

આપણું ફૂતિત્વ... શું એનું મૂલ્ય ?

થોડાક શબ્દો ઉછાળ્યા કે થોડાંક કાર્યો કર્યા, શું પરિણામ આવી શકે ? પાછળ આપણે હોઈએ તો પરિણામ શૂન્યમાં જ સંભવી શકે. . .

એક ફિલોસોફરે સરસ રીતે આ વાતને મૂકી'તી : એક માણસ દરિયાકિનારે ગયો. પોતાની પાસે રહેલ લોટાનું પાણી તેણે દરિયામાં નાંખ્યું અને જોવા લાગ્યો કે સપાટી કેટલી ઊંચી આવી ?

દીક્ષિત વ્યક્તિત્વની પાછળ છે ગ્રલુની આજાં... પોતાની ઈચ્છા નહિં. ફૂતિત્વ નહિં. એ બોલશે ત્યારે ય 'હું કહું છું' ની ગ્રસ્તાવના સાથે નહિં બોલે... ગ્રલુએ આમ કહું છે એમ એ કહેશો...

* * * * *

અસ્તિ સ્વભાવ જે આપણો રે, રૂચિ વૈરાગ્ય સમેત...

અસ્તિત્વ.

માત્ર બીઈંગ.

આપણાં એકસનો રીએકસન્સ સજ્યા કરે છે અને ચિત્તસરોવરની સપાટી ડહોળાયા કરે છે. વર્તુલો પર વર્તુલો દોરાયા કરે છે. અમૃતવેલની સજ્યાય, માટે તો, કડક સુચના આપે છે : ચિત્ત ડમડોલતું વાળીએ...

અસ્તિત્વમાં ગ્રવેશવા માટેના બે સશક્ત માધ્યમો :

રૂચિ અને વૈરાગ્ય.

રૂચિ કઈ બાજુ છે ? સંસાર ભણી કે ગ્રલુ ભણી ?

પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજે મહામહિમ શ્રી અભિનંદન ગ્રલુના સ્તવનમાં કહ્યું છે : 'કયું જાણો કયું બની આવશે, અભિનંદન રસ રીત' ?

હું 'અભિનંદન રસ રીત' શબ્દો પર તમારું ધ્યાન દોરવા માંગું છું. બે શબ્દ ગુચ્છ બનશે. અભિનંદન રસ, અભિનંદન રીત... મારા શબ્દોમાં કહું તો પરમનો રસ, પરમની રીત...

રસ પરમનો આશવો હોય તો એ પરમની રીતે જ માણી શકશે. રસ પરમનો ને રીત આપણી એમ નહિં ચાલે... રસ 'એ' નો... ને એને પાભવાની રીત પણ 'એ'ની જ...

જરા આગળ વધીને કહું તો 'એ' નો રસ તો મીઠો છે જ, રીત પણ મીઠી મધુરી છે. કારણ કે 'એ'ની છે. (મધુરાધિપતેરભિલં મધુરમ્)

પરમની રીતની વિશેષતા એ છે કે અહીં માર્ગ પણ મધુરો છે. મંજીલ તો ખેર મધુરી હોય જ. અહીં માર્ગ પણ મજાનો છે. જુની હાથિયા થોરોથી ઘેરાયેલી ગાડવટમાં આવો અનુભવ થતો. બાપોરે ચાર વાગ્યે ચાલો તો ય આખો રસ્તો જાણો એરકન્ડિશન્ડ !

પરમનો રસ હોય છે ત્યારે લોચ પણ મજાનો, વિહાર સુખદાયક, પરિષહો મીઠા ને મધુરા... 'ગ્રલુએ કહ્યું છે ને ! નો પરમરસ બધા પર ફરી વળો.

* * * * *

શેઠને નોકર પર બહુ ગ્રેમ... એકવાર કાકડી આવેલી મજાની. શેઠને નોકર યાદ આવ્યો. ચીરી પર ચીરી શેઠ આચ્ચા કરે છે ને નોકર ખાધા કરે છે. છેલ્લી ચીરી શેઠ પોતાના મુખમાં મૂકી. પણ આ શું ? આટલી બધી કડવાશ ? શેઠનું મોહું કડવું કડવું થઈ ગયું. પૂછ્યું નોકરને : તેં કેમ ના ન પાડી ? આવી કડવી કાકડી... નોકર હસીને કહે : કાકડી કડવી હતી પણ એને આપનાર હાથ મીઠા હતા ને ! હાથની મીઠાશ કાકડીમાં ઉતરી હતી...

બાય ધ વે : ગુરુ મહારાજના કટુ શબ્દો મીઠા મધ જેવા જ લાગે ને...?

* * * * *

‘રુચિ વૈરાગ્ય સમેત...’ વૈરાગ્ય... પ્રબળ વિરક્તિ...
 હૃદયપ્રદીપખટ્રનિંશકા’ ‘સભ્યગુ વિરક્તિ નર્નુ યસ્ય ચિત્તે...’ કહીને જે
 ધઘકતા વૈરાગ્યાભિની વાત કરે છે તે... આ પ્રબળ વૈરાગ્યાજિ વિના સાધના
 ઠિકુરાઈ જ જાયને? દાદા મેકરણો સરસ રીતે આ વાત મૂકી છે : બાફ નીકંધી
 બારણો, તો ઠામ પક્કધો કી? નીભાડામાં ઠામ પક્કવા મૂક્યા હોય, આગ
 પેટાવી હોય પણ બાફ નીકળી જાય તો...? ઠામ પાકે કયાંથી?

રુચિ + વૈરાગ્ય = સાક્ષિભાવ, અસ્તિત્વ... અનાયાસમાં તરતો
 આયાસ...

* * * *

પ્રબળ વિરક્તિ... ‘પ્રશભરતિ’નું ખારું વચન ફરી યાદ આવે છે :
 ‘સ્વશરીરેપિ ન રજ્યતિ...’ સૌથી વધુ અધ્યાસ દેહ ભણીનો હોય છે. એ
 તૂટે એટલે સાધના જામે...

સ્વામી ઋખભદ્રાસે એમને ભળેલા એક સંતપુરુષના જીવનની એક
 માર્ગિક ઘટના વિષે કહેલું કે એ સંતપુરુષને રક્તપિતાનો રોગ થયો. લોહી
 અને પરુ વલ્યા કરે, માખીઓ બણાબણ્યા કરે... પણ પ્રસન્નતા જોઈ હોય તો
 ચક્કિત થઈ જવાય. પૂછ્યું તો કહે, આ દર્દ તો બહુ.ઉપકાર કર્યો. મારો
 દેહાધ્યાસ તૂટી ગયો... અત્યાર સુધી ગ્રવચનો આપતો શરીરની અનિત્યતા
 વિષે. ને છતાં શરીર પ્રત્યે ગ્રીતિ હતી... આ ‘અંદરવાળું બહાર’ આવ્યું ને
 ગ્રીત ઓસરી ગઈ.

ક્યારે મળશે આવી દેહવિરક્તિ !

મોક્ષની રુચિ સાધના સિવાયના તમામ તત્ત્વો પર વિરક્ત બનાવશે
 જ. રુચિ અને વિરક્તિનું આ મજાનું દ્વારા છે.

ચિત્તને ટાંગવા કોઈક ખીંટી તો જોઈશે જ (શૂન્યતા ન મળે ત્યાં સુધી).
 તમે એટલું કરી શકો કે અપર રસોને સ્થાને પરરસોને મૂકી દો....

પોતાની જાત કેન્દ્રમાં હતી. આને તોડવા વિનય ને વેયાવચ્ચનો પરરસ આપણને આપવામાં આવ્યો.

‘જો ગિલાણ પડિસેવઈ સો મે પડિસેવઈ’ જેવું ભગવદ્ગુણ જેની સામે હોય તેને ગ્લાનોની સેવામાં રસ ન પડે તો જ નવાઈને !

પરરસની રૂચિ અને બહિર્ભાવની વિરક્તિ ગ્રામ કરવા માટે હવે આપણે - પ્રભુના પથના અનુયાયીઓએ સૂક્ષ્મજગતમાં જવું જ રહ્યું.

ત્રાણસો વર્ષ પૂર્વની પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં ‘ધામધૂમે ધમાધમ મચી, જ્ઞાનમાર્ગ રહ્યો દૂર’ જેવી પંક્તિઓ ઉત્થારનાર પૂજ્યપાદ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અત્યારની પ્રવર્તમાન સ્થિતિ પરતે ક્યું વિધાન કરત ? હું બંધ આંખોએ તેમની આરક્ત આંખો અને તેમણે હાથમાં ઉપાડેલ દાંડો જોઈ શકું છું.

દીક્ષા વખતે ઓધો લઈને નૃત્ય કરનાર મુમુક્ષુ પૂરી જુંદગી અહોભાવના નૃત્ય સાથે જીવે. ગુરુદેવ આજ્ઞા કરે અને નૃત્ય શરૂ ! આંખોમાંથી હર્ષશ્રૂ વહેવા ચાલુ... સ્વાધ્યાય કરતાં ય એ આનંદ અને ભક્તિ-વેયાવચ્ચ કરતાં પણ એ આનંદ...

આનંદાશ્રૂથી ભીગી ભીગી પગદંડી ! ના અહીં આયાસની કોઈ વાત નથી. આયાસથી કશું ન મળી શકે. જે મળશે તે ‘પ્રસાદ’થી મળશે...

પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાયજી મહારાજના શર્ષદો યાદ આવે : ‘તૂદ્ધયો તૂદ્ધયો રે મુજ સાહિબ જગનો તૂદ્ધયો... એ શ્રીપાળનો રાસ કરતાં અનુભવ અમૃતરસ તૂદ્ધયો રે...’

પ્રસાદ...

પ્રસાદથી જ બધું મળે ને માટે જ ભક્તનું મીશન છે : ‘રીજવવો એક સાંઈ... એ શી રીતે રીજે ? ક્યો માર્ગ ? મીરાં કહે છે : અંસુઅન સીંચ સીંચ ગ્રેમ બેલી બોઈ... વિમાસણ ત્યાં છે કે કેટલા આંસુઓથી એ રીજશે તેનો ખ્યાલ નથી આવતો. આનંદઘનજીએ રાતોની રાતો સંથારા ભીજ્યા છે. ‘દર્શન દર્શન કરતો ફિરું તો રણ રોજ સમાન...’ જેવી એમની પંક્તિઓની

અશર્વદ વાચના સાંભળતી વખતે એ ભક્તિયોગાચાર્યને ગ્રલુ - ગ્રલુના પોકાર સાથે ધૂમતા ‘જોયા’ છે.

ઉપાધ્યાયજીએ સ્વ-કૃત્ય બતાવ્યું છે. ‘તાહરી ગત તું જાણો હો દેવ. સમરણ ભજન તે વાચક જ્ઞાન કરેજા...’ આ જ ધારામાં પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ કહે છે :

‘ગ્રલુ સન્મુખ વંદન કરી રે, માંગીશ આત્મ હેત...’

પરરસની રૂપી અને બહિભ્રાવથી વિરક્તિ ગ્રલુ પાસે હું માંગીશ ... અને શ્રદ્ધા છે કે એ મળશે જ....

[7] ગ્રલુના ચરણોમાં ભાવપુષ્પ...

આબુ તીર્થાધિપતિ પરમતારક શ્રી ઋખભદેવ ભગવાન અને મહામહિમ શ્રી નેમિનાથ ગ્રલુના ચરણોમાં બેસીને સાધનાના આંદોલનોને પકડવાનો - અનાયાસમાં તરતો - આયાસ કર્યો.

એ આયાસ સર્કણ થયો કે નહિ તે આપણે ન જાણી શકીએ. આપણે તો પરમાત્માના ચરણોમાં આ ભાવપુષ્પ મૂક્યું છે. એ કેવું છે એ ગ્રલુ જ જાણો છે.

હા, ભાવપુષ્પ. શર્વપુષ્પ નહિ, વિચારપુષ્પ નહિ. સવારે અને સાંજે અલૌકિક જિનાંબો- ના, જિનાંબો હવે નહિ કહેવાય. ભક્તાની ડિક્સનરીમાં મૂર્તિ શર્વનું અસ્તિત્વ જ નથી. ‘ જિનપદિમા જિન સારિખી...’ - ના સાત્ત્વિક્યમાં સ્તવનાઓ ગાઈએ છીએ ત્યારે ભાવયાગ્રામાં જ રમતા હોઈએ છીએ.

વાચનાના શર્વદો દ્વારા પણ અશર્વદમાં જ જવા આપણે ગ્રયાસ કર્યો છે. આગળના સત્ત્વોમાં અશર્વદમાં - અનુભૂવમાં જવાનો વધારે યત્ન કરીશું.

શર્વ તે જ સાર્થક છે. જે અશર્વદ તરફ લઈ જાય. વિચાર તે જ સાર્થક છે. જે નિર્વિચાર તરફ લઈ જઈને એકાગ્રતા માટેનો પૂર્વ મંચ તૈયાર કરે.

પરમ કરુણામયી જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ બોલાઈ ગયું હોય તો ભિષણામિ
દુક્કડમ્.

(8) સંવેદના

[કવિકાલસર્વજ્ઞ પૂ. આ. ભ. હેમચન્દ્ર સૂર્ય મહારાજા દ્વારા વીતરાગ
સ્તોત્રના કેટલાક શ્લોકો ઉપરનું પૂજ્યશ્રી નું મૌલિક ચિંતન પરમ સાથેની
ગ્રીત માટે ગ્રેરણારૂપ હોવાથી અહીં સાથે લઈ લીધા છે. - સંપાદક]

પાદપીઠ લુઠન્નૂંધિં
મયિ પાદરજસ્તવ ।
ચિરં નિવસતાં પુણ્ય-
પરમાણુકણોપમમ
- વીતરાગ સ્તોત્ર ૨૦/૧

દેવાંધિદેવ ! હું આપના સમવસરણમાં બેઠો હોઉં, પાદપીઠ પર
લંબાયેલા આપના ચરણો પર મારું શિર જૂકેલું હોય અને આપની ચરણધૂલિ
જર્યા કરે ભારા શિર પર.

‘ચિરમ્’... અનંતકાળ સુધી હું આમ બેઠો રહું. આપના ચરણને
સ્પર્શયોં કરું.

કેટલી તો શીતળતા ! ચન્દન સાં શીતલ ચરણ. સમવસરણનું
અપાર્થિવ વાતાવરણ. પૂજ્યપાદ માન વિજ્યજી મહારાજ કદાચ આ કાણોનું
જ જીવંત વર્ણન આપી રહ્યા છે. ટાઢક રહે તુજ સંગમાં રે લાલ, આકૃણતા
મીટી જાય રે, તુજ સંગે સુભિયો સદા રે લાલ.....’

તમારાં સંગે સુખ જ સુખ.

તમારા વિના દુઃખ જ દુઃખ.

એટલે આ અભિલાષા સતત રહ્યા કરે છે: મણિ પાદરજસ્તવ...

તમારી ચરણરજ મારા શિર પર ઝર્યા કરો. અનવરત ખર્યા કરો !

* * *

ચરણ ૨૪...

સોનાના કમળો પર ચરણ મૂકીને જ વિહરનારા, કદીય ઘરતી પર
પગ ન મુક્નારા આપના ચરણદ્વયમાં રજ હોય ક્યાંથી ? આ ગ્રશ્મ મને થતો
નથી.

અમુક શબ્દો હૈયાના ઊડાણમાં વહેતા ભાવોને વાચા આપી શકતા હોય
છે. ચરણરજ એવો જ સરકત શબ્દ છે. જે મારી ભીતર વહી રહેલી
ભાવધારાને વ્યક્ત કરે છે.

એનો અર્થ આટલો જ છે. તમારું સાત્ત્વિક મને ખૂબ ગમે છે, દેવ !
મને તમારાથી વેગળો ન રાખશો.

મહોપાદ્યાય શ્રીમદ્ભયશોવિજ્યજી મહારાજ આ વાતને આ રીતે રજૂ
કરે છે. વેગળો મત હુ જે દેવ ! મુજ મન થકી, કમળના વન થકી જિમ
પરાગો...

તમારા વિનાનું મારું અસ્તિત્વ પરાગ વિહોણા કમળ જેવું હશે. એને
કમળ કહેશેય કોણા ?

કૂલ ચીમળાઈ જાય, મૂરજાઈ જાય, કોઈના પગ તળે રોળાઈ જાય.
પુષ્પ આ બધું સહી શકે છે. નથી સહી શકતું સુગંધ વિનાનું પોતાનું અસ્તિત્વ.

હું તમારા વિના નહિ રહી શકું, દેવ !

* * * *

એટલે જ આપની સ્મૃતિ વડે સદા મારી હદ્યને હું ભરી રાખું છું.

જો કે, તમારા ચિત્તમાંય મારું નાનકું સ્થાન હોય તો એ મારા માટે ખૂબ જ સંતોષદાયક બની રહે પણ જ્યારે કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી ‘તવ ચેતસિ વર્તહમિતિ વાર્તાપિ દુર્લભા’ કહીને એને દુર્લભ તરીકે લેખાવે છે ત્યારે મનેય એ કપરું ચઢાણ લાગે છે.

એ કપરું ચઢાણ ‘મચ્યિતે વર્તસે ચેત્ત ત્વમ્...’ કરીની લાકડી વડે ચઢી શકાશે.

શાનવિમલસૂરિ મહારાજે આ સંસ્કૃત પંક્તિઓને હદ્યંગમ ગૂર્જર - ભાષામાં ઉતારી છે. તાહું ચિત્તમાં દાસ બુદ્ધે સદા, હું રહું એહવી વાત દૂરે, પણ મુજ ચિત્તમાં તુંહિ જો નીત વસે... ‘અલમન્યેન કેનચિત્’.

મેં મારા મનધરમાં આપને રાખ્યા છે. આપનેજ.

* * * *

‘ચિરં નિવસતામ્...’ તારાં ચરણોની સેવા જનમ - જનમ મળ્યાં કરો.

ચરણોની સેવા નિરન્તર કરવા માટે જોઈશે તમારી આશાનું પાલન શ્રામજ્ય.

પૂજ્ય માન વિજયજી મહારાજ જ્યારે એને - ચરણ સેવાના રસને અપૂર્વ ને અદ્ભુત તરીકે વર્ણવી રહ્યા છે ત્યારે એને આસ્વાદવાનું મન કોને ન થાય ? તેઓશ્રી કહે છે: અજિત જિનેશ્વર ચરણની સેવા, હેવાએ હું હળિયો; કઈએ (કદીએ) આણચાખ્યો પણ અનુભવ રસનો ટાણો મળિયો....’ આણચાખ્યો... અનંત જન્મોમાં ક્યાંય ન ચાખવા મળ્યો હોય તેવો આ ચરણ સેવાનો રસ... બીજા બધા રસો જેની આગણ ફિક્કા થઈ જાય એવો આ ચરણ સેવાનો ર... .સ.

ગ્રીતિ અનુષ્ઠાન કે ભક્તિ અનુષ્ઠાન અથવા વચન અનુષ્ઠાનમાં જોડાઉં
છું ત્યારે એવો તો આજ્ઞાપાલનનો રસ ચાખવા મળે છે કે હું જૂમી ઊહું છું.

આવા અનુપમ રસની લ્હાણ કરવા બદલ તારો ખૂબ ખૂબ આભારી
હું છું, દેવ !

* * * *

તૃત્યુરો લુઠનૈ ર્ભૂયાનુ
મદ્ ભાલસ્ય તપસ્વિનઃ ।
કૃતાસેવ્ય પ્રણામસ્ય
પ્રાયશ્રિતં કિણાવલિ:

(૨૦/૩)

હર્ષોદ્ધાસના આ દિવ્ય સંગીતમાં મારી આંખો કે રોમરાજિ જ નહિ,
બધા અંગો/ઉપાંગો સૂર પૂરાવી રહ્યા છે.

આપને જૂકી જૂકીને પ્રણામ કરું. ધરતી પર લેટી પણ. ધૂંટણિયે પડી
રહું. મસ્તક ધૂળમાં રગદોળાઈ રહ્યું હોય. હર્ષાશ્રૂથી ભીની ભીની બનેલ
ધૂળમાં.

વારંવારના આ ભૂલુંઠન વડે મારા કપાળમાં પડેલ ઘા અસેવ્યને કરેલ
પ્રણામનું પ્રાયશ્રિત કરી રહો.

વારંવાર મસ્તક ધરતી પર અડાડવાથી કપાળ આણું થઈ જાય અને
ત્યાં લોહીની ટસરો ફૂટી નીકળે. અને ત્યારે મારા કપાળને તપસ્વીનું બિરુદ્ધ
મળે ને ! (મદ્ ભાલસ્ય તપસ્વિનઃ :)

અત્યાર સુધીનું પર તરફનું જૂકવું કષ્ટકિયા હતી. આજે આપના તરફ
જૂકી રહ્યો છું ત્યારે એ કિયા તપશ્રયા બની છે ને મારો ભાલમદેશ રક્ત કુંકુમ
વડે સોહતો તપસ્વી બને છે .

मम त्वदूदर्शनोद्भूता-
 श्विरं रोमाञ्चकण्टकाः ।
 नुदन्तां चिरकालेत्था -
 मसदूदर्शनवासनाम् ॥

(20/4)

બારે ભેધ ખાંગા થઈને વરસી પડે ને ચોકમાં પાણીની સપાટી ઉંચી ને
 ઉંચી થતી જાય.. સામી બાજુ પાણીની નીકાસી માટે નાનકડી ખાળ છે, જે
 આ ઘસમસતા પ્રવાહને બહાર શેરીમાં લઈ જવા અસમર્થ છે.

ગ્રભુ ! તારી કૃપાનો મેહ અનરાધાર વરસી પડે છે ત્યારે મારા શરીરની
 હાલત કંઈક આવી જ થાય છે. આંખોની હર્ષાશ્રૂ વહાવવાની તાકાત અપૂરતી
 લાગે છે એ વખતે.

ત્યારે આ રોમરાજિ મારી મદદે આવે છે. કોઈ કવિ કહે છે તેમ, તારી
 કૃપાધારા રોમે રોમે કૂલ ગ્રગટાવે છે. હર્ષ ત્યાંથી છલકાઈ છલકાઈ બહાર
 આવે છે.

આ કૃપાધારાના આવડા મોટા તારા અનુગ્રહની સામે હું શું આપીશ.

શું આપું ?

મારી પાસે છે શું ?

જે છે તે તમે લઈ લીધું છે. ‘ચિનહું અમારું ચોરી લીધું.’

ત્વદ્વ વકત્રકાન્તિ જ્યોત્સનાસુ
 નિપીતાસુ સુધાસ્વિવ ।
 ભેદીયૈ લોચનાભોજૈ :
 પ્રાય્યતાં નિર્નિમેષતા ॥

(20/4)

‘ભૂશૌ ત્વનુખાસકતે...’થી શરૂ કરેલ દર્શનયાત્રામાં એક પડાવ
 આગળ વધવું છે.

કો'કો'ક વાર કૃપા કરીને તમે દર્શન આપો એમાં હવે મને ધરવ ન થાય. મારે તો સાતત્ય જોઈએ દર્શનસુખમાં.

‘પ્રાણ્યતાં નિર્નિભેષતા.’ અપલક નયણે તમને નીરખ્યા જ કરું, નીરખ્યા જ કરું. વચ્ચે વચ્ચે આંખ પલકારો મારે એય મને ગમે નહિ.

આંખને કહું છું દેખણ દે સખી ! દેખણ દે, ચન્દ્રગ્રલુ મુખ ચંદ.. મને જોવા દે આ પરમાત્માનું વિશ્વમોહન રૂપ. ધરાઈ ધરાઈને જોવા દે.

‘મુખ દીઠે સુખ ઉપજે, દરિસણે અતિ હી આનંદ’ ની અનુભૂતિ સુખ કે આનંદ શબ્દ દ્વારા અભિવ્યક્ત કરું છું. પણ લાગે કે શબ્દો ઘણા પાછળ રહી ગયા છે. હું આનંદલોકમાં પ્રવેશી ચૂક્યો છું.

‘ત્વદ્વકત્ર કાન્તિ જ્યોત્સનાસુ નિપીતાસુ સુધાસ્વિવ..’ તમને જોયા અને અમૃતના ઘૂંટ પીધા હોય એમ કોઠે ટાઢક વળી. જનમ-જનમની ખાસ છીપાઈ.

હવે અનિભેષ નયને તમને નીરખ્યા જ કરું આટલી જ અભિલાષા રહ્યા કરે છે. અદર્શનની પ્રતીક્ષાભરી લાંબી રાત પછી સૂર્ય સમું તમારું દર્શન થયું છે ત્યારે મારી આંખોને અનિભેષતાનું વરદાન મળો ! પ્રાણ્યતાં નિર્નિભેષતા...

હા, એય તમારે આપવી પડશો. દર્શન આખ્યું (કરકે કૃપા ગ્રલુ દરિસન દીનો) તો પછી અનિભેષતા આપશો જ ને !

આપશોને ?

હાથ પસારી બેઠો છું.

એવું કંઈક કરી આપો કે મારી આંખો બીજે ક્યાંય જાય નહિ. તમારા મુખદર્શન સિવાય બીજે ક્યાંય એને જંપ વળે નહિ.

* * * *

મુશ્કેલી સાતત્યની છે

દર્શન તો કરું છું તમારા એ થોડી સેકન્ડો રૂગ્ણીય સમય બની રહે છે મારે માટે. પણ, તમારા દર્શનને બદલે બીજામાં હું જ્યારે ખોવાઈ જાઉં છું ત્યારે-

એ વખતે દુઃખ, પાછળ પશ્ચાત્તાપ....

પરરૂપ દર્શનની કિયા દુખદાયિની છે એ સમજવા છતાં મારી આંખો જ્યાં ને ત્યાં ભટકે છે, હું શું કરું ભગવન્ !

તારી પાસે આવીને સ્તવનામાં બોલું છું ‘કામરાગે અણનાથ્યા સાંદ પરે ઘસ્યો, સ્નેહરાગની રાચે ભવપિંજર વસ્યો, દૃષ્ટિ રાગ રૂચિ કાચ પાચ સમક્ષિત ગણું...’ આ બોલતી વખતે મારી આંખોમાંથી ધોઘબંધ વહેતા આંસૂઓને શું આપ નથી જોતા ?

આ કામરાગે મને ક્યાંયનો ન રાખ્યો, ગ્રભુ ! વિજાતીય રૂપ જોતાં જ વૃત્તિઓ બદલાઈ જાય છે. આંખો એ બાજુ ઢળી જાય છે. અને પછી ઈન્દ્રિયોની ઉત્તેજનાની શુંખલા....

સિદ્ધર્ષિ ગણીના શબ્દોમાં કહું તો, અનાદિની પરિચિતતાને કારણે અભ્યસ્તતાને કારણે, વિષયોનું આકર્ષણ રહ્યા જ કરે છે. હું મારા મનને એ બાજુ જતાં રોકી શકતો નથી. દેવ ! કૃપા કરો . મારા મનને રોકો . (અનાદ્યભ્યાસયોગેન વિષયાશુચિકર્દમે, ગર્તે શૂકરસડકાશં યાતિ મે ચટુલં મનઃ ॥ ન ચાહં નાથ ! શક્નોમિ, તનિવારયિતું ચલમુ । અતઃ પ્રસીદ તદેવદેવ વારય વારય ॥ ૨૪-૨૫ ॥)

ઉપાય એક જ છે. ને એ આપના હાથમાં છે. દર્શન સુખ આખું, હવે સાતત્ય આપી દો. મારું મન જો ચોવીશે કલાક આપના ગુણગાનમાં જ રક્ત હોય તો તાકાત છે બીજા તત્ત્વોની કે એ અંદર પ્રવેશી શકે.

આંખો અનિમેષ બનો. મન તમારામાં લીન બનો !

ત્વદાસ્યલાસિની નેત્રે
 ત્વદુપાસ્તિકરૌ કરૌ ।
 ત્વદ્ ગુણ શ્રોતૃણી શ્રોત્રે
 ભૂયાસ્તાં સર્વદા મમ ॥

(૨૦/૬)

મારી અભિલાખાઓને ફરી ફરી આપની પાસે નિવેદિત કરવાનું સુખ
તો હું જ જાણું છું. અને એટલે નવી નવી રીતે એકની એક વાતને દોહરાવું
છું.

તમારી સાથેના વાર્તાલાપની આ કાણો અમૃતે રસાયેલી હોય છે મારા
માટે.

તો મારી આ અભિલાખા છે કે મારા મન અને ઈન્જિયોની દશા આપના
ભણીની જ હો ! આંખો આપને નીરખ્યા કરે. અને ‘મુખ દીઠે સુખ ઉપજ્યા
કરે મારા હાથ આપની સેવામાં જ વ્યાપૃત રહે મારા કાન આપના ગુણગાન
જ સાંભળ્યા કરે. ‘શ્રવણ સુખિયાતુમ નામે..’

મહામંત્રી વસ્તુપાળની પ્રાર્થના યાદ આવે છે: ત્વત્પ્રાસાદ કૂતેનીડે ,
વસન્ત શૂષ્વવન્ત ગુણાંસ્તવ; સંઘદર્શન તુલ્યાત્મા, ભૂયાસં વિહગોખ્યહમ્ .’ દેવ!
આંગલા જન્મે પંખીનો અવતાર મને મળશે તોય ચાલશે; તમારા
જિનાલયમાં કો’ક ખૂણે નાનકડો માળે ગુંધી બેઠો રહું, ભંકતો દ્વારા ગવાતી
તમારી સ્તવના સાંભળતો રહું...યુગોના યુગો સુધી...તમારાં દર્શન કર્યા
જ કરું, કર્યા જ કરું.

* * * * *

ભાઈશ્રી દીપક યોજ્ય,
ધર્મલાલ,
પત્ર મળ્યો.
મુદ્રિકાના ફર્મી અલ્યા.
એકી બેઠકે ગટગટાવી ગયો !
કાંઈક પ્રકાશ મળ્યો.
પૂ. અમરેન્દ્રવિજયશ મહારાજના
પુસ્તકી પછી ધર્મા વખતે ચિત્તસંતર્પદ
લખાના મળ્યું.
આના વાંચનથી ધર્માનું જીવન
જીવાત બનશે.
-પ્ર. પ્રવૃણવિજય,